

НАДПИСИТЕ НА КАМБАНИ ОТ ЦЪРКВИТЕ В СМОЛЯНСКА ДУХОВНА ОКОЛИЯ – ЕПИГРАФСКИ ПАМЕТНИЦИ ОТ КРАЯ НА XIX И ОТ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XX ВЕК

Георги Митринов

Институт за български език, Българска академия на науките

INSCRIPTIONS ON BELLS FROM THE CHURCHES IN THE SMOLYAN DISTRICT – EPIGRAPHIC MONUMENTS FROM THE END OF THE 19TH AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Georgi Mitrinov

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

Резюме: Изследването е посветено на надписите на камбани от църквите в Смолянска духовна околия на Пловдивската епархия. Проучени са надписите на над 50 църковни камбани. Направена им е тематична класификация, а също класификация в диахронен план. Разгледани са графичните им особености. Представени са технически данни на камбаните и исторически сведения за тях. Включени са данни за украсата на камбаните, както и за майсторите камбанолеяри.

Ключови думи: българска епиграфика, надписи на църковни камбани, българска езикова история, графични особености

Abstract: The study is dedicated to the inscriptions on bells from the churches in the Smolyan parish of the Plovdiv diocese. The inscriptions on over 50 church bells have been studied. A thematic classification was made for them, as well as a diachronic classification.

* Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the Papers of the Institute for Bulgarian Language are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International Licence (CC BY 4.0)

Their graphic features are examined. Technical data of the bells and historical information about them are presented. Information is included on the decoration of the bells, as well as on the master bellwrights.

Keywords: Bulgarian epigraphy, inscriptions on church bells, Bulgarian language history, graphic features

УВОД

Надписите на църковни камбани са ценен източник на данни за църковната история по нашите земи. Въпреки че църковната камбана с най-стара датировка на Балканите, според надписа ѝ (XIII в. – 1211 – 1216 г.), е открита в българските земи (намерена е в околностите на гр. Мелник и в ктиторския надпис се споменава името на деспот Алексей Слав – български владетел в Западните Родопи, Пиринския край и Егейска Македония), епиграфските данни за камбанолееенето в българската етническа територия ни насочват към запазени повече образци от по-ново време – от втората половина на XIX в. Това е свързано с условията, в които е оцелявал българският народ под чужда политическа власт и доминация на мюсюлманската религия по време на вековното османско господство. През първата половина на XIX в. се появяват подходящи условия за строежа на християнски църковни храмове. Със султански ферман през 30-те години на века са построени църковни храмове в над 15 села в Централните Родопи. Нова вълна от строежи има след Кримската война (1856 г.). Към 1870 г. в българските земи са построени 966 църковни храма, от които 28 са в Централните Родопи (Ginevski 2008: 96 – 101). След време се появява необходимост тези църковни храмове да се сдобият с църковни камбани, които да заменят дървените и метални клепала, подканващи християните към молитвения дом за провеждане на църковна служба. Според свидетелства на съвременници първата църковна камбана в Централните Родопи е отлята през март 1876 г. в с. Долно Райково от „случайно дошъл майстор камбанаджия в казата, за да търси работа“. В писмения източник се споменава, че „до тогава почти в цялата тая страна нямаше камбани“. По-нататък е допълнено, че майсторът камбанолейар бил от с. Горне Броде, Неврокопско¹ (Rodopski 1887: 92 – 93). Като център на камбанолейарството по българските земи през втората половина на XIX в. се очертава с. Горно Броди, Сярско, едно от средищните селища в областта Мървашко, известна с железодобивната дейност там. Най-известна камбанолейарска фамилия от това селище е тази на Алексови (променена по-късно на Алексиеви). Пак

¹ В случая става въпрос за с. Горно Броди, Сярско.

по това време, през 70-те години на XIX в., започват работа и камбанолеярите братя Велеганови от Банско, Разложко, които се установяват в гр. Пловдив. За сравнение – в Руската империя през периода от 1874 до 1912 г. в различните години съществували от 14 до 35 завода за отливане на църковни камбани. До началото на XX в. (1900 г.) заводите в различните губернии били от 24 до 35 (Yakutin 2019: 21). В случая става въпрос за индустрия, докато по българските земи в условията на чуждо владичество и доминация на чужда официална религия в едно селище – център на рудодобивна и железодобивна дейност в историко-географската област Мървашко, се появили предприемчиви занаятчии, усвоили отливането на църковни камбани. Представителите на камбанолеярските фамилии създават добри образци. Това в пълна сила важи и за надписите на камбаните (Mitrinov 2022: 257 – 287). Интерес представлява темата за надписите на църковни камбани в Централните Родопи. Знайно е, че там оцелялото след масовите помюсюлманчвания по време на османското владичество местно християнско население е малобройно. Въпреки това то създава за своето място в общественото развитие като част от българския народ и наред с българите християни от други, по-развити в икономическо и културно отношение райони, се включва във възрожденските процеси от първата половина на XIX в. Тогава, както бе споменато по-горе, през 1834 – 1836 г., в по-големите и средищни селища от района с будно християнско население са построени немалко църковни храмове. По-късно, през втората половина на века, се появява нужда от църковни камбани като важен елемент в християнското богослужение.

ПРЕДМЕТ, ЦЕЛ И МЕТОД НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Настоящото изследване е посветено на надписите на църковни камбани от църквите в Смолянско (Смолянската духовна околия). Обхванати са църковните храмове в селищата по поречията на реките Арда, Черна, Бяла и Малка Арда. Това важи и за християнските селища в района на с. Широка лъка, както и за отделни селища с църкви в други райони: Чепеларе, Проглед, Златоград. По причини от обективен характер не бяха проучени всички църковни камбани от храмовете в областта. Но са включени данни за оцелелите стари камбани, според датировката им.

Основна цел на изследването е да се направи цялостно проучване на надписите на църковните камбани, което включва описание на характерните им графични, граматически и тематични особености, както и класификацията им. Използваният основен метод е описателен. Подробно са описани техническите данни на камбаните, разгледани са украсите и надписите с характерните им особености. Включени са исторически сведения за отливането на част от кам-

баните, за които има запазени спомени, а на отделни места и за надписите на тях. Важни са антропонимните данни за камбанолеярите, както и за отделни лица, инициатори за отливането на отделни църковни камбани. С това се добавят допълнителни сведения за камбанолеярството по българските земи през втората половина на XIX и първата половина на XX век. Където е възможно, е използван и съпоставителен метод. Съпоставка е правена основно с образци на надписи на църковни камбани от Гоцеделчевско.

Датировка на надписите на камбани

Според датировката надписите на камбани могат да се обособят в две основни групи в диахронен план. Тази класификация не включва камбаните с надписи на щемпели, на които не е отбелязана датировка, свързана с отливането им. Едната група надписи са датирани от втората половина на XIX в. до 1912 г. Те могат да се обособят в две подгрупи: надписи на камбани с датировка от втората половина на XIX в. и такива с датировка от 1900 до 1912 г., т. е. до освобождението на Централните Родопи от османско владичество. Дотогава голяма част от този район е в границите на Османската империя. След Руско-турската освободителна война (1877 – 1878 г.) районът на Ропката и Широколъшко остават в границите на Източна Румелия, по-късно на Княжество и Царство България. Надписите на стари камбани, датирани от XIX в., са от църквите: „Св. Теодор Стратилат“, с. Долно Райково (дн. кв. „Райково“ в гр. Смолян) – 30.03.1876 г.; „Св. пророк Илия“, с. Чокманово – 08.06.1883 г.; „Св. Георги“, с. Върбово – 1890 г.; „Св. великомъченик Георги Победоносец“, гр. Златоград – 10.03.1891 г.; „Св. Богородица“, гр. Златоград – 1891 г.; „Св. Неделя“, с. Солища – 1894 г.; „Св. Теодор Стратилат“, с. Долно Райково (дн. кв. „Райково“ в гр. Смолян) – 1896 г. Интерес, според датировката, представлява камбана от църквата „Св. Никола“ в кв. „Устово“ на гр. Смолян, чийто надпис е на немски език и е с изписана година на отливане 1845. Това е най-старата открита засега църковна камбана в Родопите. В надписа е отбелязано, че е отлята в гр. Кремс, Австрийска империя. Има предположения, че е изработена за градски часовник, а и е закупена от устовци с такава цел. Данни за наличието на градски часовник в Устово са публикувани в периодичното издание „Народен глас“ (Пловдив) през 1881 г. (Mareva 2017: 56). В двора на църквата „Св. великомъченик Георги Победоносец“ в гр. Златоград е запазено метално клепало, на което е изписана дата 1871 г. Това е единственото засега открито оцеляло метално клепало от централнородопските църковни храмове. Употребата на клепала – дървени и метални, е предишен, по-стар етап в използването на начини за привикване със звуков сигнал на вярващите християни в църковните храмове преди началото на църковна служба.

Надписите на камбани с датировка от 1900 до 1912 г. са от църквите: „Св. Неделя“, с. Горно Райково (дн. кв. „Райково“) – 1904 г.; „Св. Неделя“, с. Горно Райково (дн. кв. „Райково“) – 12.06.1907 г.; „Св. Никола“, с. Устово (дн. кв. „Устово“) – 1908 г.; „Св. Дух“, с. Хасовица – 15.08.1908 г.; „Успение на Пресвета Богородица“, с. Писаница – 26.08.1908 г.; „Св. Йоан Предтеча“, с. Петково – 1911 г.; „Св. св. Константин и Елена“, с. Горно Дерекьой (дн. с. Момчиловци) – 31.01.1911 г.; „Въведение Богородично“, с. Алаמידере (дн. с. Полковник Серафимово) – 24.03.1912 г.; „Св. Пророк Илия“, с. Дунево – 14.04.1912 г.

Другата основна група надписи на камбани са с датировка след 1912 г. Те също могат да се обособят в две подгрупи: надписи на камбани с датировка до 1945 г., т. е. до времето на употреба на стария официален правопис, и такива с по-късна датировка. Към първата подгрупа спадат надписи на камбани от църквите: „Св. Троица“, с. Гела – 1913 г.; „Св. Николай Чудотворец“, с. Арда – 08.09.1923 г.; „Св. Георги“, гр. Смолян – 1923 г.; „Успение Богородично“, с. Широка лъка – 1924 г.; „Св. св. апостоли Петър и Павел“, с. Долно Дерекьой (дн. с. Соколовци) – 1925 г.; „Св. св. Петър и Павел“, с. Стойките – 1925 г.; „Успение на Пресвета Богородица“, гр. Чепеларе – 28.08.1929 г.; „Св. пророк Илия“, с. Давидково – 193... г.; „Св. великомъченик Димитър Солунски“, с. Пещера – 31.12.1932 г.; „Св. великомъченик Георги Победоносец“, гр. Златоград – 1933 г.; „Св. св. Петър и Павел“, с. Левочеве – 1936 г.; „Св. Йоан Предтеча“, с. Петково – 1938 г.; „Св. Успение Богородично“ в местността Имарет дере (дн. Хайдушки поляни) към с. Славейно – 1941 г.; „Св. св. Петър и Павел“, с. Левочеве – 1943 г. Втората подгрупа включва надписи на камбани от църквите: „Въведение Богородично“ в с. Полковник Серафимово – 1949 г.; „Св. Никола“, кв. „Устово“ в гр. Смолян – 1954 г.; „Св. св. Константин и Елена“, с. Момчиловци – 1982 г.; „Успение на Пресвета Богородица“, кв. „Устово“ в гр. Смолян – 2017 г.

Данни за майсторите камбанолеяри, чиито имена са отбелязани в надписите на камбани

Такива данни се откриват в текстовете на част от камбаните, а също върху надписите на поставените щемпели, основно фирмени. Сред имената на майстори камбанолеяри, изписани на текстовете на църковни камбани в Смолянско, преобладават тези на представители на камбанолеярския род Алексови с корени от с. Горно Броди, Сярско. Различна е картината при надписите на камбани в Неврокопската епархия, сред които се срещат имена и на други камбанолеярски фамилии от с. Горно Броди: Димкови, Рачкови, Димитрови (Mitrinov 2022: 261). На едни от камбаните с най-ранна датировка в Смолянско – от края на XIX в., е изписано име Стоян Алексов: 1876 г. – от църквата „Св. Теодор Стратилат“ в с. Долно Райково; Стоян Алексов от Брундие, 1891 г. – от църквата „Св. великомъ-

ченик Георги Победоносец“ в Златоград. Отбелязано е и името на Гео[рги] Ст. Алексов, Горно Броди, 1908 г. – от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ в с. Писаница. Важно е да се отбележи, че на надписите на църковни камбани от Неврокопската епархия с включени имена Стоян и Георги Алексови най-ранната датировка е от началото на ХХ в. (Mitrinov 2022: 260). В отделни надписи е изписано презиме (фамилно име) Алексови: Ст. и Стоян Д. Алексови село Горно Броди Серска околия, 12.06.1907 г. – църква „Св. Неделя“ в с. Горно Райково (дн. кв. „Райково“); Братия Д. Алексови и синове, София, 1923 г. – с. Арда. В надписите с датировка от 1912 до 1944 г. преобладава изписване на фамилното име в облик Алексиеви: Димитър М. Алексиев от София, 1938 г. – църква „Св. Йоан Предтеча“, с. Петково; Д. М. Алексиев, 1941 г. – църква „Св. Богородица“, м. Имарет дере; Бра Ст. Алексиеви, Пловдив, 1925 г. – църква „Св. св. апостоли Петър и Павел“, с. Долно Дерекъой (дн. с. Соколовци); Бр. Ст. и Хр. Алексиеви, Пловдив, 1929 г. – църква „Успение на Пресвета Богородица“, гр. Чепеларе. Наследниците на братя Алексови от с. Горно Броди, Сярско, се установяват в София и в Пловдив, като продължават занаята на бащите си вече с фамилно име Алексиеви в по-ново време (Mitrinov 2022: 260 – 261).

Прави впечатление, че липсват надписи, включващи презиме (фамилно име) на майстори от банския род Велеганови. Все пак в надпис на камбана от църквата в с. Върбово е отбелязано: „Лазар Димитров македонец из околия Разлок, с. Банско; в Пловдив 1890“. Несъмнено в случая става въпрос за камбанолеяря Лазар Д. Велеганов от Банско, установил се в Пловдив. Не става ясно защо не е изписал фамилното си име. По данни и от надписите на камбани в Неврокопска епархия е видно, че камбанолеярите от рода Велеганови са предпочитали да отбелязват предимно фирмен щемпел на отлетите от тях камбани, вместо да изписват надпис (Mitrinov 2022: 261).

На камбана от църквата „Св. Никола“ в Устово се открива надпис на немски език: GEGOSSEN VON J. G. JENICHEN IN KREMS (Отлято от Йохан Готлиб Йенихен в Кремс) – Австрия, 1845 г. Открити са данни, че в австрийския град Кремс от 20-те години до средата на ХІХ в. е работил камбанолеярят Йохан Готлиб Йенихен. Важно е да се отбележи, че в един надпис на камбана от църквата „Св. Никола“ в Устово с датировка 1908 г. е изписано името на местен майстор камбанолеяр – Димитър Арсенев. За него не се откриват данни да е отливал друга църковна камбана в Централните Родопи. Сред надписите на щемпели, поставени на камбани от църквите в Централните Родопи, преобладават тези с изписано фамилно име Велеганов: Благо Ив. Велеганов – на 13 камбани; Лазар Д. Велеганов – на 4 камбани. Доста по-малко са щемпелите с изписано фамилно име Алексиев: братя Ст. и Хр. Алексиеви – на 3 камбани; Ст. Д. Алексиев и синове – на 1 камбана. В сравнение с имената на майстори камбанолеяри, отбелязани в текстове на камбани от Неврокопската епархия,

в Смолянската духовна околия наличните имена на майстори са по-малко (Mitrinov 2022: 160 – 161). Но и тук, както и в Неврокопската епархия те са свързани основно с две камбанолеярски занаятчийски фамилии: Алексови / Алексиеви с потекло от с. Горно Броди, Сярко, и Велеганови с потекло от с. Банско, Разложко. Все пак в Смолянско се открива и камбанолеяр, който не е част от големите занаятчийски фамилии и е местен самоук майстор. Прави впечатление, че фирмените щемпели са по-малко: 4 на фамилия Алексиеви и 3 на фамилия Велеганови.

Специфика на надписите – графично оформление

Според начина на изписване на буквените знаци надписите са релефни, с отлети изпъкнали букви, или вкопани, с издълбани буквени знаци, като вторите са обикновено в курсивен шрифт и са поставяни след отливането на камбаната. Оформени са с тънки вкопани линии. Преобладават релефните надписи, но се откриват и такива с вкопани буквени знаци, например на камбани от църквите „Св. Троица“ в с. Гела, „Св. Георги“ в гр. Смолян, „Успение Богородично“ в с. Широка лъка и др. В отделни случаи части от текста или добавки към него, отнасящи се до тежината на камбаната и др., са с вкопани букви. Такива комбинации от два вида оформление на шрифта има на надписите на камбани от църквите „Св. Николай Чудотворец“ в с. Арда и „Св. Георги“ в Златоград. Едноредов текст от надписите на камбана в църквата „Св. Георги“ на с. Върбово е с вкопани букви. Подобна комбинация се открива и при надписите на камбана от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ в с. Писаница.

Според употребата на графемите, характерни за определен правопис, надписите могат да се обособят в две групи. Едната включва надписи с датировка до 1945 г., когато е извършена правописна реформа. За тях е характерно изписване на краесловен ер (Ъ) след буква за съгласен звук. Главно в надписите от втората половина на XIX в. се открива употреба на графемите Ж, А, Ъ, І. Графема А (с известни уговорки може да се приеме, че е изписана графема ІА, тъй като графичен елемент І е удвоен) се среща в надпис от 1876 г., т. е. от възрожденската епоха, когато все още църковнославянската писмена традиция е силна и Пловдивската писмена школа утвърждава употребата на буквения знак (Andreychin 1986: 157). Книжовници като Петър Берон, Иван Богоров, Неофит Бозвели, Неофит Рилски, Георги Раковски, Константин Миладинов използват графемата в писмената си практика. Графема І е използвана в надписи на камбани от църквите „Св. пророк Илия“ в с. Чокманово (1883 г.) и „Св. Георги“ в с. Върбово (1890 г.). Графема Ъ е отбелязана в надписи на камбани от църквите „Успение Богородично“ (1834 г.) и „Св. Георги“ (1891 г.) в Златоград. Среща се и в надписи на фирмени щемпели. Графема Ж се открива в надписи на камбани

от първата половина на XX в. при изписване на селищни имена: Широка лжка; Дарж дере.

Прави впечатление изписването на графема *N* вм. И в надписи на камбани от началото на XX в. до 1912 г., което е характерно и за надписите на камбани от Неврокопската епархия (Mitrinov 2022: 264, 265, 266, 272, 276, 277, 279). Вероятно това изписване е свързано с технически подробности по оформлението на графемата. В отделни надписи кирилската графема Ч е огледално обърната в хоризонтална плоскост. Подобно на надписите на камбани от Неврокопската епархия и в тези от Смолянската духовна околия е налице употреба на графемите Δ, Λ, по гръцки образец. Това важи за надписите с по-стара датировка. В някои текстове се откриват особености на местните родопски говори като преглас $a > e$, редукция $o > u$, йотуване на гласни в началото на думата.

Интерес представлява графичното оформление на надписите на щемпели. Например при фирмените щемпели на камбанолеяри от фамилията Алексиеви се срещат надписи с характерни за стария правопис до 1945 г. графемите като Ъ и с краесловни ерове след съгласна, макар другите надписи на камбаните да са с датировка след 1945 г.: КАМБАНОЛЪЯРИ (1949, 1954), АЛЕКСИЕВЪ (1949). А на камбани с датировка до 1945 г. според другите им надписи в текста на щемпела не се открива графема Ъ: КАМБАНОЛЕЯРИ (1936, 1938, 1943).

Тематика на текстовете на проучваните камбани

Тъй като камбаните имат ограничено пространство за разполагане на надписи, текстовете на тях включват от един до няколко реда. Според големината текстовете са кратки и разширени. Кратките обичайно са едноредови. Те могат да бъдат разположени както в средното поле, така и на раменния пояс или в долната част, при уширението на камбаната към отвърстието. В случая е налице отлика от правилото за разполагане на надписите на камбани според руската камбанолеярска традиция, при която те се разполагат на раменния пояс или в долния пояс, към отвърстието на камбаната, а в средното поле се представят различни изображения като част от украсата на камбаната (Beloshenkov 2017). Но се срещат кратки текстове, разположени на два или три реда, като на всеки ред са изписани една или две-три думи. Те обикновено включват данни за селището, за местната църква и за датировката на камбаната. Разширените текстове са разположени най-вече в средния пояс на камбаната. Понякога части от тях може да са на раменния пояс или в долния край на уширението. Важно е да се отбележи, че те обхващат от два до три-четири реда, т. е. все пак са ограничени в сравнение с руските камбани, на които понякога имало до 200 – 300 думи на няколко реда (Beloshenkov 2017). Разбира се, в случая става въпрос за огромни по размер камбани, тежачи по няколко тона, с доста по-голямо пространство за

разполагане на текстове. Характерно е, че освен в хоризонтални редове, текстовете могат да бъдат разположени и в редове със сферична (дъговидна) форма. Обичайно оформление на надписа, което включва комбинация от сферични и хоризонтални редове, е характерно за работата на камбанолеярите от горнобродската камбанолеярска школа, в частност на тези от фамилия Алексови / Алексиеви. Такива образци се откриват и на камбани от Неврокопската епархия, дело на камбанолеяря Марин Димитров (Mitrinov 2022: 270). Обикновено в триредов текст най-горният ред е със сферична форма, а долните два са хоризонтални. Според тематиката разширените текстове освен данни за патронното име на църквата и за селището, включват още сведения за майсторите, отлели камбаната, понякога и за ктиторите. Може да има и пасаж от библейски и друг текст, което все пак е рядкост. Налице са и камбани, на които са разположени два и повече отделни надписа. Тези надписи обичайно са едноредови и са разположени в различни части на камбаната. По тематика са различни, напр. информационни, ктиторски и др. При представянето на надписите на камбаните са включени по възможност данни за размерите и украсата им, за спецификата на използвания шрифт, както и за граматическите особености за текста. Добавени са сведения за отливането на камбаните и др.

Преглед на текстовете на църковните камбани

1. Кратки текстове

Надписите на камбани от този вид обичайно са информационни и посветителски. Срещат се и строителни. Първият вид надписи са изградени основно по схемата: 1. Патронно име на църковния храм; 2. Селищно име; 3. Дата на отливане на църковната камбана. Посветителските текстове следват същата схема на оформление, като в началото на текста има въвеждаща част (обичайно предлог *на*), указваща характера им.

1.1. Информационни кратки надписи

1.1.1. Едноредови информационни кратки надписи

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ТЕОДОР СТРАТИЛАТ“ В КВ. „РАЙКОВО“ (СТАРО С. ДОЛНО РАЙКОВО) НА ГР. СМОЛЯН

Надписът е разположен в горния край на средния пояс. Буквите са с къси хасти и са недобре оформени.

р. 1: ХРАМЪ СВ. ТОДОРЪ С. Д. РАЙКОВО А 19(8) 1(7)5

Отделните думи са доста раздалечени една от друга. Разчитането на изписаната година е проблемно. Двете двойки цифри са разделени на голямо разстояние. Цифра 9 от първата двойка може да се разчете и като 8, но с уговорки. Цифра 1 от втората двойка може да се разчете и като 7, което също не е ни-

как сигурно. Но евентуална дата 1875 г. не се свързва в писмени източници за църквата с отливането на камбана. За такава дейност се споменава година 1885 (Mareva 2017: 52).

Размери на буквените знаци: височина – 1.2 см; ширина на хастите – 0.2 см.

В долния край на средното поле е поставен предполагаем щемпел, чиято дясна част липсва. В горния край на отливката с неясни форми се различават два реда текст по линията на овала. На горния ред са видими части от отделни графемни, като с известни уговорки може да се възстанови селищно име [Г] [Б] [Р][О]ΔИ. Вдясно от него се различават части от буквени знаци, които не са достатъчни, за да бъдат възстановени със сигурност графемите. На долния ред трудно се различава вляво, до овала, във вертикална плоскост графема М, а вдясно от нея, по овала, под горния текст – буквено съчетание [А]ЛЕКСОВ[Ъ]. По-надолу също се откриват елементи от буквени знаци, без възможност да бъдат възстановени графемите. Може да се предположи, че въпросната релефна форма е неуспешно отлята щемпел.

Размери на камбаната: височина с уши – 67 см, без уши – 54 см; диаметър на отвърстието в долния край – 68.5 см.

Украса

В долния край на горната част на камбаната е оформена широка хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с дебели изпъкнали линии. Такава ивица, ограничена с двойни линии от двете страни, има и в началото на уширението, в долната част на камбаната. Над надписа е поставен къс фриз с растителни мотиви. Между частите на надписа са разположени отлети фигури, които трудно се различават. В долния край на средния пояс са оформени две двойки изпъкнали хоризонтални линии.

История

Според изследователя на миналото на църковния храм „Св. Теодор Стратилат“ Ив. Попвасилев отлятата през 1876 г. гъркоманска камбана, която била дефектна, е претопена и отново отлята през 1885 г. Изследователката Т. Марева отбелязва, че от силно нечетивните релефни текстове и иконическа украса е разпознаваемо само изписването на селището „Райково“ (Mareva 2017: 52).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ПРОРОК ИЛИЯ“ В С. ДУНЕВО

Разположен е в горния край на средното поле, непосредствено под две изпъкнали хоризонтални линии:

ХРАМЪ СВ: НЛІNE С: ДУНЕВО АПРНЛЪ 14 1912 Г.

Буквите са ъглести, изпъкнали и издължени, без серифи. Налице е изписване на графема Н вм. кирилска графема И. Поставени са краесловни ерове. Пунктуационните знаци след съкращенията са двоеточия вместо точка. Оформени са като къси линии.

Диалектни особености: засвидетелстван е преглас $a > e$ след мека съгласна и \ddot{y} , характерен за говорите в Централните Родопи и като цяло за рупските говори: НЛІNE (Stoykov 1993: 123).

Височина на камбаната – 74 см; диаметър на отвърстието в долния край – 75 см.

Украса

На раменната част на камбаната е оформен фриз с растителни мотиви. Следват три тесни хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали линии в горния и долния край. В началото на надписа е разположена фигура на светец. В долния край на средното поле е оформена ивица от 4 изпъкнали хоризонтални линии. На прехода към най-долната отвесна част на уширението са поставени две по-тънки хоризонтални линии, а под тях има 4 тесни хоризонтални ивици, ограничени отгоре и отдолу с по-дебели изпъкнали линии.

История

По сведения на клисарката камбаната е отлята в двора на църквата от майстор леяр, като цялото село носело медни съдове за направата на сплавта. Само най-богатият – Буюклията (известен скъперник), не дал нищо и едва когато камбаната била готова, донесъл една голяма харкома, която ядосаният майстор запратил чак в дерето (Shukerov 2015: 51).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“ В С. МОМЧИЛОВЦИ

Разположен е в долния край на средното поле, над уширението: СПК... СОФИЯ...1982 Г. Камбаната е отлята в ново време, но качеството на отливката е лошо. Има много шупли по камбанното тяло.

Височина – 74 см с уши, 63 см без уши; диаметър на долното отвърстие – 74 см.

Украса

В горната част, под раменния пояс, има оформени две двойки изпъкнали хоризонтални линии. Такива има и в долната част на средното поле, под надписа. В това поле, над надписа, на равни разстояния в хоризонтална плоскост са поставени фигури с растителни и други мотиви.

НАДПИС НА КАМБАНАТА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ПРОРОК ИЛИЯ“ В С. ЧОКМАНОВО

Информационният надпис е с по-различно съдържание. Поставен е в горния край на средното поле, непосредствено под изпъкнали хоризонтални линии:

ВЪ СЕЛО ЧОКМАНОВО ВАКУВЪ СВЕТИ ИЛИЕ ЮНИИ 8 1883

Графемите са оформени с уставен шрифт, но не са добре подредени в правилен хоризонтален ред. С изкривени хаста са М, У. Графема А и Л са наклонени, като предната наклонена хаста е почти отвесна. Част от графемите имат алографи: А, Е, О. Графема Ч в селищното име ЧОКМАНОВО е огледално обърната в хоризонтална плоскост. Подобно изписване на графемата има на една от камбаните на църквата „Св. Георги“ в Златоград. Повечето букви са със серифи: триъгълни (Е, И, Т, Ъ) и обикновени (Л).

В графичното оформление на агионим ИЛИЕ се открива преглас $a > e$ след мека съгласна и *й*, характерен за говорите в Централните Родопи и като цяло за рупските говори (Stoykov 1993: 123).

При датата 1883 единицата от отбелязаната година е доста раздалечена от останалите цифри. Последната цифра от годината наподобява по форма 8, но левите страни на горната и долната окръжност са непрецизно премахнати, като личи контурът, от което се получава форма на цифра 3.

Височина на буквените знаци – 3 см; ширина на частите – 0.2 см; височина на цифрите – 4 см.

Размери на камбаната: височина – 55 см с уши, 42 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 55 см.

Интерес представлява включеният в надписа термин ВАКУВЪ – вакуф (вм. вакъф, под руско езиково влияние). С него в Османската империя се означава недвижим имот или движимо имущество, предадени от държавата или от частно лице за религиозни или благотворителни цели. Но това касае имоти на религиозни храмове, свързани с мюсюлманската религия. Трябва да се отбележи, че някога подарените от султан Селим I земи на придворния му лекар Ахъ Челеби за частно владение в днешно Смолянско и отчасти в Ксантийско (Гърция) по-късно били превърнати от собственика във вакъф, чиито приходи завещава за издръжка на свещените мюсюлмански градове Мека и Медина. Те обхващали обширни територии в днешно Смолянско, на юг от вододелната линия на Марица и Арда, както и родопската част на Ксантийско. През XVI в. земите му са обособени в самостоятелна каза, назовавана Каза на вакъфите на Ахъ Челеби, което име тя носи до освобождението на този край през 1912 г. (Todorov 1999: 82). Това е възможно обяснение за включването на османския термин *вакъф* в надписа на църковната камбана от с. Чокманово, макар в надписа да не се споменава за вакъф на Ахъ Челеби!

Украса

Личат следи от недобрата отливка на камбаната, особено при оформлението на изпъкналите хоризонтални линии в долния край на горното поле. В средата на раменния пояс и в долния край на горното поле на камбаната са оформени двойки изпъкнали дебели линии, чиято цялост на места е нарушена от тънки криволични линии, наподобяващи пукнатини, и от опити да бъдат премахнати. В долния край на средното поле, при уширението към отвърстието, също има две широки хоризонтални линии.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ В С. ТУРЯН, ЖИНЬОВСКА МАХАЛА

Надписът е с гръцка графика, на гръцки език и според предание камбаната е пренесена от църквата в с. Кремене, като е заменила тукашната, която нямала хубав звук при биене. Буквите са разположени в неправилен хоризонтален ред с вълнообразна форма. Някои от тях трудно се разчитат. Камбаната е закачена на стърчащо желязо в южния край на западната стена на църковния храм и достъпът до нея е труден, поради което не може да се снее точен препис на надписа. Той е едноредов и е разположен в долния край на средното поле:

...ΕΛΗΝΙΚΟΥ ΝΑΟΥΣΑ...

Височина на буквените знаци – 2 см; ширина на хастите – 03 – 04 см.

Качеството на отливката не е добро, като се забелязват множество малки шупли, а на отвърстието и неравности. Буквените знаци са със серифи.

Височина на камбаната с уши – 47 см, без уши – 36 см; диаметър на отвърстието в долния край – 39 см.

Украса

Горното и средното поле са разграничени с изпъкнала хоризонтална линия. В долната част на средното поле, над надписа, също има изпъкнала линия. Под надписа, в долното поле на камбаната, са оформени две хоризонтални ивици, като горната е по-широка. Те са ограничени отгоре и отдолу с изпъкнали линии.

История

При сегашната църква няма камбанария, но със сигурност голямата камбана, която е отлята през 1933 г. от Благо Велеганов, е била окачена на някаква дървена конструкция. След като тази камбана е свалена, за да се окачи на камбанарията на новопостроената църква „Рождество Богородично“ в с. Турян през 1939 г., храмът се снабдява с малка камбана, донесена от съседното с. Кремене (Shukerov 2015: 85).

В единични случаи на църковната камбана е отбелязана само година (най-вероятно на отливане) с отлети, изпъкнали релефни цифри.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВЕТА НЕДЕЛЯ“ В С. СОЛИЩА

В долния край на средното поле, непосредствено над изпъкнала широка хоризонтална линия, е изписана дата с едър шрифт и широки линии на цифрите, които са добре оформени: 1894 Г. Надписът е релефен. Вероятно е отбелязана датата на отливане на камбаната.

Непосредствено над датата, в средната част на средното поле, е поставен щемпел:

р. 1: (надпис по горния овал, ограничен от двете страни със звезди) *ЗАВЕДЕН. НА ЛАЗАРЪ*.

р. 2: (надпис в средата, хоризонтален) ВЪ. ПЛОВДИВЪ

р. 3: (надпис по долния овал) Δ . ВЕЛЕГАНОВЪ

Графични особености: графема Л има алогограф А. Съкратената дума от р. 1 по горния овал ЗАВЕДЕН. не може точно да се развърже.

Височина на щемпела в най-високата част – 9 см; дължина в най-удължената хоризонтална част – 12 см.

Същият щемпел е поставен на отлетите от Лазар Велеганов камбани от църквите в Копривщица „Св. Николай“, датирана според надписа от 1862 г., и „Успение на Пресвета Богородица“ с датировка 1897 г. (Mitrinov 2023: 359).

Украса

На раменния пояс на камбаната е оформен в широка ивица фриз с растителни мотиви. Под него, в горната част на средното поле, се откриват две хоризонтални ивици, разделени от три широки изпъкнали линии. В средното поле, на нивото на щемпела с надписа, са разположени на равни разстояния отлети фигури. В средата има фигура на светец в цял ръст с жезъл в лявата ръка и с вдигната нагоре дясна ръка. Под него има човешка глава с ореол. В долния край на средното поле е оформена хоризонтална ивица, ограничена в горния и долния край с изпъкнали линии.

Височина на камбаната с уши – 44 см, без уши – 38 см; диаметър на отворието в долния край – 44.5 см.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ“ В С. БОСТИНА

В долния край на средното поле на камбаната, непосредствено над хоризонтална ивица с две изпъкнали линии, е изписана с отлети изпъкнали цифри дата 1938. Навярно това е годината на отливане на камбаната. Подобни кратки надписи, включващи изписана година или две-три думи, се откриват и на камбани, отлети в Русия: „Лета 7199“; „Весу три пуда“ (Beloshenkov 2017).

Над годината, в средната част на средното поле, е поставен щемпел:

р. 1: (надпис по горния контур на овала) Бр. Ст. и Хр. Алексиеви

р. 2: (надпис в средата, хоризонтален) КАМБАНОЛЕЯРИ:

р. 3: (надпис по долния контур на овала) ПЛОВДИВЪ

Трите части от надписа са с различни по големина буквени знаци. Височина на главните букви в горния ред – 1.7 см; на малките букви – 0.7 см. Височина на главните букви от средния ред – 1.1 см.

В двата края текстът на р. 1 е ограничен със звезди. Шрифтът на долния ред по овала е най-едър, като графемите са с широки хасти.

Ширина на щемпела в най-удължената част в хоризонтална плоскост – 12 см; височина в най-високата част във вертикална плоскост – 8 см.

Украса

От двете страни на щемпела са изобразени два ангела, обърнати с лице към него. На раменния пояс на камбаната са изобразени 3 серафима на равно отстояние един от друг. В горния край на средното поле е оформена хоризонтална ивица с изпъкнали линии в краищата, широка 6.5 см. В долния край на средното поле са поставени две изпъкнали хоризонтални линии една до друга.

Височина на камбаната с уши – 63 см, без уши – 49 см; диаметър на отвърстието в долния край – 61 см.

История

Камбаната е с тежина около 150 кг и с надпис: Бр. Ст. и Р. Алексиеви – камбанолеяри – Пловдив – 1938 година (Shukerov 2015: 54).

1.1.2. Кратки информационни надписи, разположени на повече от един ред

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“, С. ПОЛКОВНИК СЕРАФИМОВО (СТАРО С. АЛАМИДЕРЕ)

р. 1: ХРАМЪ СВ:

р. 2: БОГОРОДНЦА

р. 3: С: АЛАМНДЕРЕ

р. 4: МАРТЪ 24 1912 Г. (вкопан текст – 112 ОКИ)

Текстът е разположен в средното поле. Височина на буквите – 3 см; ширина на частите – 0.4 – 0.5 см; междуредово пространство – 1.6 – 1.8 см.

Графични особености: вместо кирилска графема И е изписана графема Н.

Височина на камбаната с уши – 61 см, без уши – 53 см; диаметър на отвърстието в долния край – 63 см.

Украса

На раменния пояс са оформени 2 x 2 изпъкнали линии, а долу на уширението – 2 изпъкнали линии.

История

Камбанарията в двора на църквата е построена през 1912 г., като първият етаж бил от камък, а нагоре продължавала дървена конструкция. Тогава били отлети на място две камбани от майстор Георги от с. Горно Броди, Сярско. Камбаненият звън се разнесъл във великденската нощ на 1912 г. (Shukerov 2015: 79).

НАДПИС НА СВАЛЕНА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА“, С. ПЕТКОВО, СЪХРАНЯВАНА В ПРЕДВЕРИЕТО НА ХРАМА

Текстът е триредов, разположен в средното поле:

р. 1: ХРАМ. СВЕ.

р. 2: ИВАН ПРЕТ.

р. 3: С. ПЕТКУВУ 1911 Г.

Височина на буквите – 2.5 см, ширина на хастите – 0.5 см.

Буквените знаци са несъразмерни, сякаш поставени като при наборен шрифт. Графема М е доста по-широка от останалите. Отделни графемни са с триъгълни серифи (Т, Е), а други (К, У) са с украсни серифи (Yonchev 1975: 209).

Диалектни особености: засвидетелствана е характерната за родопските говори, като част от източните български говори, редукция *o > y*: ПЕТКУВУ (Stoykov 1993: 97).

Височина на камбаната – 57 см; диаметър на отвърстието в долния край – 63 см; широчина на отвърстието – 209 см.

Украса

Под текста са оформени 2 x 3 изпъкнали хоризонтални линии. Долу, на уширението, има 2 изпъкнали хоризонтални линии, а горе, на раменния пояс – 3. На обратната страна на текста има медальон с Христовото разпятие.

История

През 1911 г. майстор камбанолейар от с. Горно Броди от рода на Алексиевците отлива в църковния двор камбана, материалът за която, както и паричните средства, са дарени от населението. През 1938 г. се сключва договор с братя Алексиеви за отливане на място на още една, по-голяма камбана, която „да хармонира със сегашната“. Селото поема освен заплащането също и пътните, квартирата и храната на майстор Стоян. Камбаната е приета на 7 април 1938 г. с тон „долно до“ и тежи 520 кг. Една зима старата камбана от 1911 г. е бита, когато е обледена, в резултат на което се спуква. Сега тя се съхранява като реликва в притвора на храма (Shukerov 2015: 202).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“ В С. МОМЧИЛОВЦИ (СТАРО С. ГОРНО ДЕРЕКЪЙ)

В средното поле е разположен петредов надпис:

- р. 1: ХНМ
- р. 2: GB:
- р. 3: КУСТАДИН И ЕЛЕНА
- р. 4: С. Г. ДЕРЕКОИ
- р. 5: 31 ИЕНУ. 1911 Г.

Височината на буквените знаци е 2 см.

Височина на камбаната с уши – 66 см, без уши – 55 см; диаметър на отворието в долния край – 62 см.

Диалектни особености: засвидетелстван е преглас $a > e$ след мека съгласна и y , характерен за говорите в Централните Родопи и като цяло за рупските говори, в съкращението ИЕНУ[АРИ] (Stoykov 1993: 123). Открива се и характерната за родопските говори, като част от източните български говори, редукция $o > u$: КУСТАДИН (Stoykov 1993: 97).

Графични особености: селищното име Дерекой е изписано без буквен знак \bar{y} за отбелязване мекост на предходната съгласна, пред графема o (Дерекъй). Буквените знаци на първите два реда засега не са разчетени като съкращения. Буди интерес изписаната на р. 2 латинска графема G. Може би е графема C, чието оформление не е добро.

Украса

На срещуположната страна на надписа е изобразен седнал светец. На раменния пояс на камбаната са оформени три хоризонтални изпъкнали линии с отстояние една от друга, а в долния край на средното поле има две групи по три изпъкнали хоризонтални линии.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ В С. ШИРОКА ЛЪКА

Двуредов вкопан текст, разположен в долната част на средното поле:

- р. 1: СВ. БОГОРОДИЦА
- р. 2: с. ШИРОКА ЛЖКА 1924 год.

Графемите са оформени с тънки вкопани линии. Не са разположени в правилен хоризонтален ред и на еднакво отстояние една от друга. Височината им е 2 см. Някои от тях са с наклонени, вместо с вертикални части (Г). Оформ-

лението на графеми А, Д, Л включва задна отвесна греда. Предната им греда е отвесна в долната половина и с наклон надясно в горната част. Имат горна хоризонтална свързваща линия, която е удължена от лявата страна до нивото на отвесната част на предната греда. Графема Д е с триъгълни серифи. Графема С е оформена с горна хоризонтална греда. Кръглите части на графеми Б, В, Р са като полуокръжности или по-скоро като триъгълници със силно заоблени върхове. Графема О в първата съставка на ойконима ШИРОКА е с размери на малка буква, а във втората съставка ЛЖКА голямата носовка е оформена с курсивен шрифт. Долната наклонена греда на графема К опира в горната, но над връзката с отвесната предна греда.

От другата страна на средното поле е поставен фирмен щемпел:

р. 1: (текст по горния овал) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ

р. 2: (хоризонтален среден ред) ИЗРАБОТИЛЪ

р. 3: (текст по долния овал) ВЪ ПЛОВДИВЪ

Щемпелът е с овална форма, удължена в хоризонтална плоскост. В най-високата си част е с размер 9 см, а в най широката хоризонтална – 14 см.

Размери на камбаната: височина с уши – 51 см, без уши – 42 см; диаметър на отвърстието в долния край – 58 см.

Украса

В долния край на горното поле на камбаната е оформен декоративен фриз – широка хоризонтална ивица с флорални мотиви. Следва хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с изпъкнали широки линии. Под нея също е разположен фриз с флорални мотиви.

В долния край на средното поле има тясна хоризонтална ивица с геометрични фигури. Следва вдлъбнатата ивица, в горния и долния край ограничена от изпъкнали линии.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ГЕОРГИ“ В ГР. СМОЛЯН (СТАРО ГР. ПАШМАКЛИ)

Надписът е двуредов, с вдълбани буквени знаци. Разположен е в средното поле:

р. 1: ХРАМ СВ. ГЕОРГИ

р. 2: ГР. ПАШМАКЛИ 1923 г.

Графемите са с различна големина и някои от тях не са стъпили на долния хоризонтален ред. Овалните части на графеми Р и В са по-скоро триъгълни със заоблени краища на ъглите. Графеми Г, Е, С са със серифи. Прави впечатление, че началната дума ХРАМ не завършва с краесловен ер според особеностите на тогавашния правопис.

Височината на буквените знаци е 1.5 см.

Размери на камбаната: височина с уши – 66 см, без уши – 50 см; диаметър на отвърстието в долния край – 70 см.

На обратната страна в средното поле е поставен щемпел:

р. 1: (текст по горния овал) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ

р. 2: (хоризонтален) ИЗРАБОТИЛЪ

р. 3: (текст по долния овал) ВЪ ПЛОВДИВЪ

Украса

На раменния пояс е оформена хоризонтална ивица с едри флорални елементи. Следва ивица, ограничена отгоре и отдолу с дебели изпъкнали линии. Под нея също са разположени флорални елементи. В долния край на средния пояс е оформен декоративен фриз с дребни геометрични фигури. Следва леко вдлъбната хоризонтална ивица, ограничена отдолу с изпъкнала линия.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ“ В С. СТОЙКИТЕ

Надписът е триредов и е разположен в средното поле:

р. 1: ХРАМЪ

р. 2: СВ. АПОСТОЛИ ПЕТРЪ И ПАВЕЛЪ

р. 3: С. СТОИКИТЕ 1925 г.

Височина на буквите 2.5 см.; ширина на хастите 0.2 см.

Височина на камбаната с уши – 60 см, без уши – 50 см; диаметър на отвърстието в долния край – 69 см.

Украса

На раменния пояс е разположен декоративен фриз с растителни мотиви. Под него, в горния край на средното поле, са оформени две хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали дебели линии. Под тях е разположен огледален образ на горния декоративен фриз с растителни мотиви. В долния край на средното поле също е оформен фриз с растителни мотиви, а на долната скосена част на камбаната има хоризонтална ивица, ограничена в двата края с по две изпъкнали линии. На срещуположната страна на надписа, в средното поле, са разположени пет медальона с фигури на светци, като медальонът в центъра е по-голям.

История

На построената камбанария през 1925 г. се поставя нова камбана, дело на стойченеца Георги Звънчаров, живеещ в Пловдив. Населението събира бакър и малко сребро и камбаната е отлята, като майсторът дарява труда си на храма и не взема никакви пари (Shukerov 2015: 153).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВАТА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ“ В С. ЛЕВОЧЕВО

Надписът е четириредов и е разположен в средното поле, като разстояние между хоризонталните редове е доста голямо. Най-долният ред е непосредствено над хоризонталните изпъкнали линии, разделящи средната част на камбаната от долния край с уширение.

- р. 1: ХРАМЪ
- р. 2: СВ. ПЕТЪРЪ И ПАВЕЛЪ
- р. 3: 1936 Г.
- р. 4: С. ЛЕВОЧЕВО

Буквените знаци са добре оформени с прави линии. Графеми Г, Е, С, Т, Ъ са със серифи в краищата на хоризонталните греди. Височина на буквените знаци – 2.4 см; ширина на хастите – 0.4 см.

На срещуположната страна на надписа е поставен щемпел с леко елипсовидна форма в хоризонтална плоскост:

- р. 1: (текст по горния овал) Бр: Ст. и Хр. Алексиеви
- р. 2: (текст в средния, хоризонтален ред) КАМБАНОЛЕЯРИ
- р. 3: (текст по долния овал) ПЛОВДИВЪ

Над и под хоризонтално разположената част от надписа има украса от точка с ромбове от двете страни. Надписите по овала са разграничени със звезди в двата края. От двете страни на щемпела са разположени фигури, като отляво е изобразен ангел.

Височина на камбаната – 70 см с уши, 64 см без уши; диаметър на отворието в долния край – 78 см.

Украса

В горния край на средното поле има хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с изпъкнали линии. Под нея е разположен декоративен фриз с растителни мотиви. В долния край на средното поле има две изпъкнали хоризонтални линии. На раменния пояс на камбаната са изобразени на равно разстояние 3 еднотипни фигури (медальони), които трудно се различават.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. ПЕТЪР И ПАВЕЛ“ В С. ЛЕВОЧЕВО

Двуредовият надпис е разположен в средното поле, като първият ред е най-горе, под сферичната част, а вторият ред е най-долу, преди уширението в долната част на камбаната:

р. 1: ХР. СВ. ПЕТЪРЪ И ПАВЕЛЪ

р. 2: С. ЛЕВОЧЕВО 1943 г.

Отделни графеми са с триъгълни серифи в краищата на хоризонталните греди (Е, Т, Ъ). Цифра 4 от изписаната година е с издължена нагоре, над реда, лява отвесна греда.

Височина на буквените знаци – 2.5 см; ширина на хастите – 0.4 см.

В края на долния ред на надписа е поставен щемпел с леко елипсовидна форма в хоризонтална плоскост. Оформлението и надписът му са същите както на другата камбана на камбанарията:

р. 1: (текст по овала отгоре) Бр: Ст. и Хр. Алексиеви

р. 2: (текст на средния ред) КАМБАНОЛЕЯРИ

р. 3: (текст по долната страна на овала) ПЛОВДИВЪ

Височина на камбаната – 60 см с уши, 49 см – без уши.

Украса

Под раменния пояс на камбаната са оформени на разстояние две широки изпъкнали хоризонтални линии. Такива са поставени и в средното поле на камбаната, непосредствено над първия ред от надписа, както и в долната част на средното поле, непосредствено под втория ред от надписа. На раменния пояс на камбаната са изобразени 3 еднотипни фигури (медальони) на равно отстояние една от друга. В средното поле, преди началото на надписа, има медальон с фигура на светец. На обратната страна на надписа се открива друг медальон с изображение на св. Богородица с Младенеца.

История

Първоначално християните са привиквани на служба с дървено клепало, а с камбана те се сдобиват през 1896 г., когато майстор леяр македонец за десет дни отлива камбана с бакър и сребро, събрани с дарения от цялото село (Shukerov 2015: 46).

1.1.3. Посветителски кратки надписи

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ДУХ“ В С. ХАСОВИЦА

Надписът е триредов, като текстът на първия ред е сводест, стигащ от двете страни до основата на третия ред, а текстовете на другите два реда са хоризонтално разположени:

р. 1: НА ХРАМА СВ. ДУХЪ С. АСОВЕЦЪ

р. 2: 15 АВГУСТЪ

р. 3: 1908 Г.

Графемите са правилно, симетрично оформени в равни редове. Височина на буквените знаци – 3 см; широчина на хастите – 0.4 см. Отделни графемни са със серифи: С, Ъ.

Интерес представлява графичното оформление на селищното име Асовецъ. Налице е изпадане на начална съгласна *х*, което не е характерно за смолянския говор. Не става ясно защо името е в м. р., след като общоупотребим облик на ойконима е Хасовица. Изписаната дата вероятно е свързана с отливането на камбаната.

От вътрешната страна на камбанното тяло, на около 10 см нагоре от отвърстието, в долния край, е изписано върху металната повърхност, покрита със зелена патина, с небрежен курсивен шрифт, без нарушаване повърхността на камбаната: *митровъ / Кара Митровъ / с. Хасовица / ...1932* (има и други кратки текстове, които не се разчитат).

Височина на камбаната с уши – 67 см, без уши – 52 см; външна обиколка на отвърстието в долния край – 185 см; диаметър – 58 см.

Украса

На раменния пояс са изобразени три херувима на равни разстояния един от друг. В горното поле има две хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали линии, от които горната е по-тъсна. В горния край на средното поле е оформен декоративен фриз с растителни мотиви. От левия край на надписа е изобразено Христовото разпятие, като от двете му страни има по една фигура на светец. От десния край на надписа има изображение на светец, чиято дясна ръка, присвита в лакътя, прави кръстен знак. В лявата си ръка светецът държи скиптър. В долния край на средното поле са оформени пет изпъкнали хоризонтални линии, като първата и третата са по-удебелени. В долното поле, над отвърстието, има още две хоризонтални изпъкнали линии.

История

Според фасадния надпис на камбанарията църквата „Св. Дух“ в селото е построена и завършена на 15.09.1909 г. Оказва се, че камбаната е отлята година по-рано.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ГЕОРГИ“ В ГР. СМОЛЯН (СТАРО ГР. ПАШМАКЛИ)

Едноредовият надпис с вкопани букви е разположен в долния край на средното поле, в хоризонтална ивица, оградена отгоре и отдолу с широки изпъкнали линии:

НА ХРАМА „СВ. В. МЪЧЕНИКЪ ГЕОРГИ“ ВЪ ГР. ПАШМАКЛИ 1933 год.

Буквите са добре оформени с уставен шрифт. Повечето от тях са със серифи: къси хоризонтални (А, К, М, Н, Р, Х, Ч) или триъгълни (Г, Е, Ъ).

Височина на буквените знаци: 0.5 см.

Размери на камбаната: височина с уши – 76 см, без уши – 62 см; диаметър на отвърстието в долния край – 90 см.

На срещуположната страна на надписа в средното поле е поставен щемпел:

р. 1: (текст по горния овал) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ

р. 2: (текст в средния ред) ИЗРАБОТИЛЪ

р. 3: (текст по долния овал) ВЪ ПЛОВДИВЪ

Украсата е същата като тази на другата камбана от църквата „Св. Георги“ в гр. Смолян. На раменния пояс е оформена хоризонтална ивица с едри флорални елементи. Следва ивица, ограничена отгоре и отдолу с дебели изпъкнали линии. Под нея също са разположени флорални елементи. В долния край на средния пояс е оформен декоративен фриз с дребни геометрични фигури. Следва леко вдлъбната хоризонтална ивица, ограничена отдолу с изпъкнала линия.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“, С. ПОЛКОВНИК СЕРАФИМОВО (СТАРО С. АЛАМИДЕРЕ)

Едноредовият надпис е разположен в горния край на средното поле:

НА ХРАМА СВ. БОГОРОДИЦА, С – ПОЛКОВ_СЕРАФИМОВО, СМОЛЕНСКО. 1949

Височина на буквите – 2.2 см; ширина на хастите – 0.3 – 0.4 см.

Диалектни особености: в дума СМОЛЕНСКО се открива преглас $a > e$ след мека съгласна и y , характерен за говорите в Централните Родопи и като цяло за рупските говори (Stoykov 1993: 123).

Под надписа е поставен щемпел:

р. 1: (текст по горния овал) КАМБАНОЛЪЯРИ

р. 2: (текст в средния ред) – СОФИЯ –

р. 3: (текст по долния овал) СТ. Д. АЛЕКСИЕВЪ И С – ВЕ

Текстовете по горния и по долния овал са отделени с поставени звезди в двата им края.

Височина на камбаната: 70 см с уши, 66 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 75 см.

Украса

Над щемпела е оформена звезда. На раменния пояс на камбаната са отбелязани 7 такива звезди. Под тях има 2 изпъкнали хоризонтални линии, доста раздалечени. Между началото и края на едноредовия надпис също е поставена звезда, а под нея са изобразени двама светци. Този отляво държи с дясната си ръка дълъг кръст. Над тях в средата има слънце и птица. Под думата БОГОРО-

ДИЦА в надписа се открива изображение на св. Богородица с Младенеца, а над него е поставена звезда.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“ В КВ. „РАЙКОВО“ (СТАРО С. ГОРНО РАЙКОВО) НА ГР. СМОЛЯН

Едноредовият релефен надпис в долната част на средното поле, който е посветителски, включва и имената на настоятелите на църковния храм:

НА ХРАМЪ СВ. НЕДЪЛЯ С. ГО. РАНКОВО 1904 Г. НАСТОЯТЪЛН ГЕОРГИ ПОП СТОЯНОВЪ НВАНЪ СДФКО·

Графични особености: изписване на графема N вм. кирилска графема И или по-скоро на огледален вариант в хоризонтална плоскост на кирилската графема. Прави впечатление неправилната употреба на графема Ъ в дума НАСТОЯТЪЛН, като в църковнославянски писмени паметници обликът е НАСТОАТЕЛЪ (Dyachenko 1993).

Диалектни особености: отбелязано е обеззвучаване на съгласна $v > \phi$ (СДФКО). Интерес представлява оформлението на антропоним НВАНЪ СДФКО, включващ лично име + лично име, което е характерно за българската антропонимна система през Възраждането (Ilchev 1969: 29 – 30).

Височина на буквените знаци – 3 см; ширина на хастите – 0.4 см.

Размери на камбаната: височина 70 см с уши, 55 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 56 см.

Украса

Според изследователката Т. Марева: „Декоративната украса в горната част на средния пояс, състояща се от обърнат надолу фриз със сложен орнамент от растителни и геометрични елементи, в който симетрично са вплетени четири херувима, е характерна за производите² на леярската фамилия Алексови от Горно Броди, Сярско“ (Mareva 2017: 57).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ПЕТКА“ В МАХ. БИСТРИЦА (СТАРО ИМЕ МАХМУТИЦА) НА С. ШИРОКА ЛЪКА

Текстът на надписа гласи: НА ХРАМА СВ. КОЗМА И ДАМЯНЪ НА МАХАЛАТА МАХМУТЕЦА (Shukerov 2015: 166)³. Според изследователя П. Шукеров надписът е гравирани, т. е. е вкопан, изсечен. Той предполага, че камбаната

² Произведенията (бел. моя – Г. М.)

³ Данните за надписа са от цитирания писмен източник поради невъзможност за проучване камбаната на място.

е „правена за близкия параклис, но след построяването на църквата е окачена на нея“. Църквата е построена през 1925 г.

1.1.4. Кратки строителни надписи

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛА“ В УСТОВО

Едноредовият надпис е разположен в горната част на средното поле: ИЗРАБОТИЛЪ ДИМИТАРЪ АРСЕМОВЪ УСТОВО 1908 ГО

Текстът е ограден от всички страни с изпъкнали прави линии. Буквените знаци не са добре оформени. Налице е непоследователност в употребата им. Например графема А не е изписана като главна за разлика от другите графемии (а). Някои от буквените знаци са със серифи: Б, Т, Ъ с триъгълни, а Л с топковиден.

Височина на буквените знаци – 1.7 см; ширина на хастите – 0.3 см.

Размери на камбаната: височина 54 см с уши, 42 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 50 см.

Правописни грешки: личното име Димитър е изписано в облик ДИМИТАРЪ.

Украса

В централната част на средното поле на камбаната е оформен широк фриз с декоративни мотиви: „съчетание от кръгли медальони с вписани в тях осемлистни розети“ (Mareva 2017: 55). В долния край, на границата между средното и долното поле на камбаната, са разположени две тесни хоризонтални ивици, разграничени с вдлъбнати линии.

История

Старата голяма камбана се спукала през 1953 г. и е отлята отново (с тежина около 285 кг) през 1954 г. от Стоян Д. Алексиев от София. За направата на новата камбана било нужно известно количество сребро, за да се получи по-хубав звук. Баба Стойовица (Митра Ст. х. Чонева) подарила сребърните чапрази от носията си за отливането. Втората камбана, с тегло около 140 кг, е дело на устовеца леяр Димитър Арсенов. Отлята е през 1908 г. Третата, най-малка камбана е подарена на храма от Хроню Димитров през 1945 г. (Shukerov 2015: 26).

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ В МЕСТНОСТТА ИМАРЕТ ДЕРЕ (ДН. ХАЙДУШКИ ПОЛЯНИ) КЪМ С. СЛАВЕЙНО

Текстът е триредов, като първият ред е сводест, със сферична форма, а другите два са хоризонтални:

р. 1: (сводест) ИЗРАБ. Д. М. АЛЕКСИЕВЪ

р. 2: 1941 Г.

р. 3: – СОФИЯ –

Височина на буквените знаци – 2 см, ширина на хастите – 0.4 см. Графемите са със серифи, триъгълни и хоризонтални. Поставените точки като препиначелни знаци са с квадратна форма.

Украса

На раменната част на камбаната са разположени три звезди на равни разстояния. Под тях има три изпъкнали хоризонтални линии. Същото съчетание от три звезди, но с три изпъкнали хоризонтални линии над тях, се открива и на долното уширение на камбаната към отвърстието.

Височина на камбанното тяло: 41 см с уши, 36 см без уши; ширина на отвърстието в долния край – 78 см.

История на камбаната

Представител на рода Дангалови от с. Славейно, Смолянско, (старо Карлуково, Ахъчелебийско) отваря магазин и кръчма в с. Чам дере (дн. Боровица), Ардинско, което е с изцяло турскоезично мюсюлманско местно население. Незнайно по чия инициатива камбаната е отлята за бъдещ църковен храм в селото. Идеята не се осъществява и друг представител на рода Дангалови с прякор Тонката я пренася в с. Върбина (старо Сойчук), Маданско, което е населено изцяло с българско мохамеданско население. Оттам камбаната е пренесена в с. Славейно. Местното църковно настоятелство взема решение да бъде поставена на църквата „Св. Богородица“ в историческата местност Имарет дере (дн. Хайдушки поляни) в землището на селото. Понеже църквата е малка, а камбанария няма, в началото камбаната е провесена на клон на дърво, растящо в близост. Днес е построена двуетажна дървена камбанария.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛА“ В УСТОВО

Едноредов надпис на раменния пояс на камбаната: GEGOSSEN VON J. C. JENICHEN IN KREMS. 1845. (Превод: Отлято от Й. Г. Йенихен в Кремс. 1845).

Графични особености: начална графема J от име JENICHEN е с удължен долен край, стигащ до долната ограничителна изпъкнала хоризонтална линия.

Размери на буквените знаци: височина 2.8 см; с горната и долната ограничителна линия 3 см; ширина на хастите 0.3 см.

Размери на камбаната: височина 37 см с уши, 29 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 38.5 см.

Важно е да се отбележи, както бе споменато по-горе, че според датировката това е най-старата засвидетелствана засега църковна камбана в Родопите. Открити са данни, че в австрийския град Кремс от 20-те години до средата на XIX в. е работил камбанолярят Йохан Готлиб Йенихен. Има предположения, че камбаната е изработена за градски часовник. Данни за наличието на такъв градски часовник в Устово са публикувани в периодичното издание „Народен

глас“ (Пловдив) през 1881 г. (Mareva 2017: 56).

Украса

В средното поле на камбаната е отлято Христовото разпятие в католически стил, а на срещуположната страна има медальон с фигура, която трудно се различава. В долния край на полето е оформена хоризонтална ивица с широка изпъкнала линия в средата. В средата на уширението, в долната част на камбаната, също има дебела изпъкнала хоризонтална линия.

1.1.5. Кратки дарителски надписи

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВЕТА ТРОИЦА“ В С. ГЕЛА

Надписът е триредов, вкопан и е разположен в средното поле:

- р. 1: НА СЕЛО ЧЕКУРЪ - КИОИ
- р. 2: ДАРЪ ОТЪ СТЕФАНЪ Х. РАИЧОВЪ
- р. 3: 1913 Г.

Над буквен знак Х има поставен знак #, но с една хоризонтална черта като титла. Височината на буквените знаци е 1.5 см. Повечето от тях са със серифи. Графема К е с доста извити в краищата къси наклонени хасти. Курсивни елементи се откриват в оформлението на графемите Ф, О, И.

Налице е изписване по диалектен изговор на ойконима ЧЕКУРЪ – КИОИ вм. Чукур кьой: ЧЕКУР вм. ЧУКУР. Във втората съставка КИОИ от тур. кьой – кюу ‘село’ (ТВР 2009) вместо графема Ъ за отбелязване мекост на предходната съгласна е изписана графема И. Двете съставки на ойконима са разделени с хоризонтална черта.

На обратната страна в средното поле е поставен щемпел с четириредов надпис, като двата горни реда от него са разположени по горния овал и са ограничени в краищата от двете страни със звезди:

- р. 1: (текст по горния овал) *ЛЪАРНИЦА за КАМБАНИ и СВЪЩНИЦИ*
- р. 2: (текст по горния овал) *ОСНОВАНА ВЪ 1872 г.*
- р. 3: (текст в средната част, хоризонтален) ВЪ г. ПЛОВДИВЪ
- р. 4: (текст по долния овал) А. Д. ВЕЛЕГАНОВЪ

Отделните текстове по редове са оформени с различни по големина шрифтове. Височина на камбаната с уши – 43 см, без уши – 36 см; диаметър на отвърстието в долния край – 41 см.

Украса

На раменния пояс е оформен широк фриз с растителни мотиви. Под него на равни разстояния има три широки изпъкнали линии. В долния край на средното поле са разположени две широки хоризонтални линии, отделени на разстояние.

История

Според спомени на съвременници, на 01.09.1916 г. камбаната, иконите и църковната утвар от църковния храм „Св. Стефан“ в с. Забърдо (старо Чукуркьой), построен през 1913 г. да обслужва новопокръстените местни християни (българи мохамедани), и функционира до 1914 г., са пренесени в с. Гела за църквата „Св. Троица“, съградена през 1915 г. (Шиев 1973: 70; Shukerov 2015: 161). От текста става ясно, че камбаната е дарение от Стефан Райчов. Има и други подобни случаи по време на покръстването на българите мохамедани в Централните Родопи през 1913 г. Църковното настоятелство при храма „Св. Атанасий“ в Чепеларе подарява църковна камбана на покръстените българи мохамедани от с. Гюндюзица (дн. Зорница). Но през 1914 г. камбаната, която е без надписи, е прибрана от обезлюденото вече село и е предоставена на жителите на с. Проглед (Shukerov 2015: 212), където се използва и до днес.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ“ В ЗЛАТОГРАД

Надписът е едноредов и е разположен в долния край на средното поле на камбаната. По тематика е дарителски. Налице е комбинация между вкопан текст и такъв с отлети изпъкнали букви. Отлетите букви са с широки хасти и са наредени в правилен хоризонтален ред. Оформени са добре.

СТЕФАНЪ А. ДОБРОВОЛСКИ НАР. ПРЕДСТАВИТЕЛЪ ГР. ДАРЖ – ДЕРЕ.

Височина на буквените знаци – 2 см.

В края на текста, но на по-горен ред е изписана дата: 1933 год.

Добавките с вкопан текст са оформени с тънки линии. Пред изписаната година 1933 е разположен текст с вкопани букви: ПОДАРИЛЪ, а пред личното име СТЕФАНЪ от текста с отлети изпъкнали букви е изписано с вкопани букви ЗА ПРЕЛИВАНИЕТО. Тези части от текста, добавени впоследствие, включват допълнителни сведения. От тях се изяснява, че камбаната е прелята най-вероятно от по-стара камбана, а също че е дарение от народния представител Стефан Доброволски.

Над годината, в средата на средното поле, е поставен щемпел с триредов текст:

р. 1: (текст по горния по овал) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ.

р. 2: (хоризонтален текст в средната част) ИЗРАБОТИЛЪ

р. 3: (текст по долния овал) ВЪ ПЛОВДИВЪ.

Височина на щемпела в най-високата част – 8 см; ширина в най-дългата хоризонтална част – 12 см.

Височина на камбаната с уши – 38 см, без уши – 30 см; диаметър на отвърстието в долния край – 40 см.

Украса

На границата между горното и средното поле на камбаната е оформена хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с изпъкнали линии. От горната и от долната страна, след изпъкналите линии, е разположен декоративен фриз с геометрични фигури. В долния край на средното поле, след надписа, също има хоризонтална ивица с изпъкнали линии в двата края. Прави впечатление, че в средното поле, под фриза, са оформени две равни по големина хоризонтални ивици, отделени с вкопани линии. В тях няма текст и украса.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В УСТОВО

Триредовият надпис с вкопани букви е разположен на уширението в долната част на камбаната.

р. 1: ДАР ОТ

р. 2: КИРИЛ ДЕЧЕВ МИЛКОТЕВ

р. 3: ЗА ПАРАКЛИС СВ. ИЛИЯ

р. 4: 2017 г.

Шрифътът е курсивен: *Дар от / Кирил Дечев Милкотев / За параклис св. Илия / 2017 г.*

Размери на камбаната: височина с уши 30 см, без уши 22 см; диаметър на отвърстието в долния край – 28 см.

Украса

В долния край на средното поле е оформена хоризонтална ивица от три изпъкнали дебели линии.

История

На камбанарията са окачени три камбани. Първата по предания е дело на майстор леяр от с. Горно Броди, Сярско, дошъл в Ахъчелебийско около 1876 г. През 1960 г. 113-килограмовата камбана се спукала и била заменена с друга, тежаща 133 кг, отлята в синодалната камбанолеярница. Другите две, по-голяма и по-малка от първата, са доставени през 1926 г. и са дело на Благо Велеганов от гр. Пловдив (Shukerov 2015: 33).

1.1.6. Кратки възпоминателни надписи

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ТЕОДОР СТРАТИЛАТ“ В КВ. „РАЙКОВО“ (СТАРО С. ДОЛНО РАЙКОВО) НА ГР. СМОЛЯН

Триредовият релефен възпоминателен надпис е разположен в средното поле:

- р. 1: ЗА СПОМЕНЪ
- р. 2: НА ПОКОИНИЕ
- р. 3: РАДИО ЕНЧОВЪ

Към надписа, в средното поле, приблизително на нивото на средния ред, встрани от него е добавено: 1896 Л[ЕТО], а на обратната страна, на нивото на р. 1 е изписан ойконим Δ. РАЙКОВО.

Диалектни особености: преглас $a > e$ (ЕНЧОВЪ, ПОКОИНИЕ).

Графични особености

Графемите не са добре оформени и трудно се разчитат. Различни са по големина. Оформлението на А и Δ е еднотипно, като само хоризонталната свързваща греда на Δ е разположена по-ниско от тази на А. Вместо графема Й е изписана И (ПОКОИНИЕ, РАЙКОВО). Графема Ъ е с триъгълен сериф на хоризонталната греда. При презимето третата буква Ч е с хаста извита леко наляво в долния край, като наподобява контур на графема У.

Височина на буквените знаци – 1.3 см; ширина на хастите – 0.2 – 0.3 см.

Размери на камбаната: височина 52 см с уши и 48 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 48 см.

Украса

Има четири релефни изображения: на св. Богородица Одигитрия (Пътеводителка) в цял ръст; на херувим; на св. Богородица Одигитрия до пояс; на неразпознаваем светец. В горната част на средния пояс е оформена широка хоризонтална ивица с палметовидни орнаменти.

История

Камбаната е отлята в памет на починалия през 1892 г. двадесетгодишен Радю Енчев Петкински, дарил цялото си движимо и недвижимо имущество на църквата (Mareva 2017: 52).

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ДИМИТЪР СОЛУНСКИ“ В С. ПЕЩЕРА

Двете камбани са закачени на железен електрически стълб, пригоден за камбанария, и са изнесени встрани, та е трудно снемането на текстовете им. Това е направено с проучване на място, доколкото е възможно, както и по фотографияте, направени там.

На дясната камбана в средното поле е разположен четириредов надпис:

- р. 1: ПОДАРЯВАМЕ

р. 2: ВЪ ПАМЯТЪ НА ПОКОЙНИЯ

р. 3: НИ БРАТЪ ИВАНЪ В. ВУЛЕВЪ

р. 4: ПОЧИНАЛЪ 31 XII 1932 г. ПЛОВДИВЪ

Графема Л е с островрѣх горен край, като лявата наклонена греда е леко скосена. Към горния край вляво е добавена къса хоризонтална греда.

Височина на буквените знаци – 2.4 (2.6) см; ширина на хастите – 0.5 см.

На срещуположната страна е поставен щемпел, чийто текст не се разчита.

Височина на камбаната с уши – 52 см, без уши – 41 см; диаметър на отвърстието в долния край – 59 см.

Украса

На раменната част на камбаната са оформени едри флорални елементи. Следва хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с едри изпъкнали линии. Под нея също са разположени флорални елементи. В долния край на средното поле, под надписа, има хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с изпъкнали линии.

История

Знае се от местните хора, че тази камбана е пренесена от разрушената църква в с. Елховец, Рудоземско (Shukerov 2015: 94).

2. Разширени надписи

Разположени са на няколко реда и включват данни за отливането на камбаната, за майстора камбанолеяр, за участието на местното население и др. Т. е. имат съставки от строителни, ктиторски и др. надписи. Тъй като подредбата на тези съставки в отделните надписи е разнообразна, е трудно да се направи класификация на надписите. Затова те са подредени по датировката им.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ТЕОДОР СТРАТИЛАТ“ В КВ. „РАЙКОВО“ (СТАРО ДОЛНО РАЙКОВО) НА ГР. СМОЛЯН

Четириредовият релефен надпис е разположен на раменния пояс от горното поле и в горната част на средното поле на камбаната:

р. 1: ПОДЪ НАДЗИРАТЕЛСТВО ОТЪ БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩНО
НАСТОЯТЕЛСТВО

р. 2: НАПРАВИ СЪА ТОЗИ ОСОБЕНЪ КАМБАНЪ ЧРЕЗЪ СПОМО-
ЩЕСТВОВАНИЕТО ОТ БЪЛГАРСКИЯ

р. 3: НАРОДЪ ВЪ ДОЛНО РАЙКОВО 1876 · МАРТЪ · 30 · УЧ·Н· НК·
Б: В·Δ: Н·Р: Г·В: И·П: П·Н: Го·Δ:

р. 4: СТО: АА·КС: МС. (редът е под декоративен фриз с растителни мотиви)

По тематика надписът е строителен.

Графични особености

Буквените знаци са с различна големина и наклон в хоризонталния ред. Някои са наклонени в горния край наляво или надясно. Налице е употреба на графема А с оформление на Я. На р. 2 предлог ОТЪ е оформен с буквена титла, подобна на гръцката Ω, но вместо графема Ω е изписана графема, наподобяваща старобългарското О. Буквената титла Т е с дълга отвесна греда, която разсича на две половини графема О по средата, като стига до основата на реда. Ако се приеме, че на р. 3 има буквено съчетание КР (може да се разчете и като КЧ) вместо НР, графема К е обърната огледално в хоризонтална плоскост.

Графичното оформление на А и Δ е еднотипно, като след връзката с хоризонталната греда двете наклонени греди стават отвесни при графема Δ и с полек страничен наклон при графема А. Част от графемите имат свои алогографи. Графема Т има вариант с много късо рамо на хоризонталната греда от лявата страна на отвесната греда. Друг алогограф включва три отвесни греди по подобие на курсивно *т*. Графема И е с алогограф, силно наклонен в горния край надясно, и друг, чиито отвесни греди са много близо една до друга. Алогографът на графема П е силно наклонен в горната част надясно. Някои графемите имат триъгълни серифи на хоризонталните греди: Б, Г, Е, Т, Ъ.

Началната графема С от съкращение СТО на р. 4 единствена в целия надпис е вкопана и допълнително добавена.

Изследователят на историята на църковния храм Ив. Попвасилев предлага свое разчитане на изписаните буквени индекси на редове 3 и 4. Първите два буквени знака Ч.Н. (според неговото разчитане, прието и от Т. Марева) са съкращение на Черковно настоятелство. Но пред графема Ч личат контури на друга буква, наподобяваща У. За оформлението ѝ е характерно, че зад късата наклонена линия в горната част се открива отвесна греда! Следващите буквени знаци са абревиатури на имената на църковните настоятели: Н.К.Б. – Никола К. Бобутанов; В.Д. – Вълчо Дечев; К.Р. – Коста Руменски; Г.В. – Георги Вълкински Чешитев; И.П. – Иван Петков Кисъов; П.Н. – поп Нико (свещеник Никола Мавродиев). Ив. Попвасилев предполага, че неразчетените буквени знаци в допълнителния ред може да са съкращения на името на майстора камбанолеяр (Maréva 2017: 50). В случая е налице неправилен прочит на отделни графемите. Например буквено съчетание КР се разчита по-скоро като НР. Не е обърнато внимание и на ограниченията с точки и двоеточия. Тъй като се знае, че камбаната в Долно Райково е отлята през март 1876 г. за няколко седмици от майстор „камбанаджия“ от с. Горно Броди, Сярско, описан като погърчен българин, дошъл да си търси работа (Rodopski 1887:

92 – 93), може да се възстанови името му: СТО: АЛ·КС: МС. – Стоян Алексов майстор. Засега няма открити други писмени данни, които да представят камбанолеяря Стоян Алексов от с. Горно Броди, Сярско, като гъркоманин. По-вероятно е майсторът да се е представил пред местните фанатични гъркомани като гъркоманин, за да бъде нает да отлее камбаната им.

Височина на буквените знаци – 2.5 – 2.6 см; ширина на хастите – 0.2 см.

Размери на камбаната: височина с уши 64 см, без уши 57 см; диаметър на отвърстието в долния край – 67 см.

Украса

На раменния пояс, над надписа, е оформен декоративен фриз с растителни мотиви. Под третия ред на надписа е поставен огледален образ на фриза от раменния пояс. В долния край на средното поле са оформени на равни разстояния 4 изображения на Божията майка с Младенеца, декорирани с палметовидни орнаменти.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ“ В ЗЛАТОГРАД (СТАРО ГР. ДАРЪДЕРЕ)

Надписът е триредов, като първият ред е разположен на раменната част на камбаната, а другите два реда са в горния край на средното поле. Първият ред и следващите два реда са отделени от хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали линии. Отделните букви не са разположени в прави редове, като някои от тях не са отвесни, а с леко наклонени греди. Текстът наподобява подредба по наборен шрифт. Буквите са отлети и са с тънки хасте. Някои графема като С и О са с по-дребен шрифт и са разположени в средата между двата реда. Част от графемите с отвесни греди имат серифи: Г, Р, Т, И, К, Ч. Средната хоризонтална линия на графема Е също е със сериф.

р. 1: Г. 1891 МАРТЪ 10 МАСТУРА СТОЯНЪ АЛЕКСОФЪ УТЪ
БРУНДИЕ

р. 2: ИСЛЪЯНА СЪ ДОБРОВОЛНАТА ПОМОЩЪ НА – ВСИЧКИТЪ
ГРАЖДАНИ

р. 3: ПО НАСТОЯВАНИЕТО НА КОСТАДИНЪ П. ЧЕНЛИЕВЪ ДА-
РИДЕРЕ

По тематика надписът е информационен, като включва данни за камбанолеяря, за датата на отливане на камбаната, за участието на цялото население при отливането, както и за инициатора на това начинание.

Графични особености

Графема Ч в дума ВСИЧКИТЪ е обърната огледално в хоризонтална плоскост. Графема П в думата ПОМОЩЪ и на други места е и с долна хоризонтална греда, като наподобява правоъгълник. Графема Щ в същата дума е с горна хоризонтална греда и наподобява графема Т със спуснати отвесни линии в двата ѝ края. В изписаната година цифра 1 е оформена като латинско I, а цифра 9 е с отвесна права греда.

Допуснати са правописни грешки: АЛЕКСОФЪ, т. е. обеззвучаване на краесловна съгласна $v > \phi$. Налице са диалектни особености като редукция $o > u$, характерна за родопските говори (Stoykov 1993: 97): УТЪ, МАСТУРА. Засвидетелстван е и преглас $a > e$, характерен за говорите в Централните Родопи (Stoykov 1993: 127): ЧЕНЛИЕВЪ. За пръв път в надписи на камбани от църкви в Родопите се среща изписан облик Брундие на селищното име Горно Броди / Броди.

Височина на камбаната с уши – 50 см, без уши – 38 см.

Украса

Между надписите от първия и втория ред, разположени съответно в горното и в средното поле на камбаната, има две хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали линии отгоре и отдолу, раздалечени една от друга. В долния край на средното поле е оформена ивица от три изпъкнали хоризонтални линии.

НАДПИС НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ В ЗЛАТОГРАД (СТАРО ГР. ДАРЪДЕРЕ)

В горния край на средния пояс на камбаната е разположен двуредов надпис, като горният ред е заграден отгоре и отдолу с по две изпъкнали дебели линии:

р. 1: ИЗЛЪЯНА СЪ ДОБРОВОЛНАТА ПОМОЩЪ НА ВС[ИЧ]К[И]
Т[Е] ГРАЖДАНИ Г 1891

р. 2: ПО НАСТОЯВАНИЕ НА КОСТАД П ЧЕНЛИЕВЪ ДАРИДЕРЕ
МАРТЪ 10

Графемите са със серифи в долния и горния край на отвесните и наклонени части. Графема Т в дума ВС[ИЧ]К[И]Т[Е] е вкопана с тънка линия и със серифи на двете греди, а оградените с квадратни скоби графемите са частично унищожени и се различават само елементи от тях. Краесловната графема Е има доста къса отвесна греда, почти с дължината на горната и долната хоризонтална греда. Личи и вкопан контур на лек изпъкнал овал, свързващ двата края на хоризонталните греди, от което очертанието добива форма на латинско D. Средната къса линия е със сериф. Началните графемите ГР от дума ГРАЖДАНИ са вкопани с широки ивици. Всички вкопани графемите са с по-къси отвесни части. Пред

началната вкопана графема Г се откриват контури на друга графема Г с тясна и по-издължена отвесна греда, каквато е височината на гредите на изпъкнали-те отлети графемни. А горната хоризонтална греда е разположена и от лявата страна на отвесната греда, но с доста по-късо рамо, като наподобява графема Т. Отделните отлети изпъкнали букви в надписа са с различна големина на частите и се създава впечатлението, че са оформени като в наборен шрифт. Някои от тях са с лек наклон на отвесните греди. Видно е, че в тази част текстът е бил повреден, което е наложило посочените графемни да бъдат повторно изписани чрез вдълбаване.

Надписът е подобен на този от камбаната на църквата „Св. Георги“ в Златоград, като има леки различия. Например липсват данни за камбанолеяря. Що се касае до граматичните особености, и в него се открива преглас $a > e$, характерен за говорите в Централните Родопи (Stoykov 1993: 127): ЧЕНЛИЕВЪ. Макар че липсват данни за майстора, отлял камбаната, видно е, дори по датировката, че един майстор е отливал двете камбани в Даръдере, които са едни от най-старите запазени в Смолянско.

Според местния краевед и журналист Е. Ушев надписът е двуредов.

На горния ред: „Г. 1891. Излеяна съ доброволната помощ на всички граждани“. И на долния ред: „По настоявание на всички. Кост. П. Ченлиевъ, Дари-дере“ (Ushev 2022).

Украса

Горният ред от двуредовия надпис е ограден отгоре и отдолу с по две дебели изпъкнали линии. На границата между средното и долното поле на камбаната се забелязва тънка ивица.

3. Камбани с два и повече надписа

На част от камбаните са поставени два и повече текста, които включват различни данни, характерни за строителни, посветителски, ктиторски, възпоменателни надписи. Текстовете са относително самостоятелни и могат да се възприемат като отделни надписи. Като цяло използваният шрифт е еднакъв за отделните текстове, но се открива и употреба на различни шрифтове, оформени с отлети графемни или пък с вкопани. Среща се комбинация от информационен и строителен надпис.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. СВ. АПОСТОЛИ ПЕТЪР И ПАВЕЛ“ В С. СОКОЛОВЦИ (СТАРО С. ДОЛНО ДЕРЕКЪОЙ)

Камбаната е с широка раменна част, следва леко стесняване в средното поле и уширение в долната част

В средното поле са разположени два текста. Първият е информационен:

р. 1: ХРАМЪ СВ. А. ПЕ. И ПАВЕЛЪ

р. 2: С. Д. ДЕРЕКИО

Началната графема Х е с по-големи размери, оформена като главна буква. Прави впечатление наличието на нетипични съкращения: А вм. АП[остоли]; ПЕ. вм. ПЕТЪРЪ. Интерес представлява изписаният облик на селищното име ДЕРЕКИО вм. тур. Дерекъой или народно-разговорното Дереке / Долно Дерекъой.

На обратната страна на средното поле е разположен другият текст, който е триредов и по тематика е строителен. Първият ред е със сферична форма и с двата си края опира в долната част на средното поле, а другите два са хоризонтални:

р. 1: ИЗРАБОТИЛИ БРА. СТ. АЛЕКСИЕВИ

р. 2: 1925 Г.

р. 3: ГР. ПЛВДИВЪ

И тук се откриват нехарактерни съкращения (БРА. вм. БРАТЯ), което обаче е свързано с липсата на място за разполагане на цялата дума. При оформлението на ойконим ПЛВДИВЪ е изпуснатата графема О.

Височина на буквените знаци – 2 см; ширина на хастите – 0.4 см. Височина на камбаната – 70 см с уши; 55 см – без уши.

Украса

В сферичната част на надписа, между думите ИЗРАБОТИЛИ и БРА. СТ. АЛЕКСИЕВИ, е разположен кръст с Христовото распятие.

На раменния пояс на камбаната са отлети на равни разстояния три медалона. Украсата в горната част на средното поле включва две двойки от изпъкнали хоризонтални линии, доста раздалечени, а под долните две линии е оформен линеарен фриз с растителни мотиви. Под средната част на двуредовия хоризонтален надпис е отлята фигура на светец с копие в лявата ръка и с меч във вдигнатата дясна ръка. В долния край на средното поле са разположени две изпъкнали хоризонтални линии.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В ГР. ЧЕПЕЛАРЕ

Първият надпис, триредов, е информационен по тематика:

р. 1: + ХРАМЪ

р. 2: УСПЕНИЕ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦА

р. 3: с. ЧЕПЕЛАРЕ. 28 – VIII 1929 г.

Средната отвесна линия на римското число III е с точка отгоре.

Височина на буквените знаци – 2.7 см; ширина на хастите – 0.4 см.

Следва изображение на св. Богородица с Младенеца. До него е оформен двуредов надпис, строителен по тематика:

р. 1: (сферичен) ИЗРАБ. БР. СТ. И ХР. АЛЕКСИЕВИ.

р. 2: ГР. ПЛОВДИВЪ

До този надпис е поставен друг, триредов, който също е строителен:

р. 1: ИЗЛЯНА ПРЕЗЪ

р. 2: ВРЕМЕ НА СВЕЩ.

р. 3: (със сферична форма) ХРИСТО П. МАРИНОВЪ.

Над графема П, в най-високата част на текста от третия ред, е оформен кръст, който опира до графема Н от текста на горния ред. Краесловната графема Ъ и следващата точка с форма на късо тире излизат извън реда и са разположени върху украсата на долния край на средното поле.

Налице е изписване на диалектна форма *изляна* вм. *излята*.

Височина на камбаната – 100 см с уши, 70 см – без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 110 см

Украса

Между първите два надписа в средното поле е оформен медальон с изображение на св. Богородица с Младенеца. Между двата реда на втория надпис, в средата, също има медальон. Третият надпис е ограничен с медальон от дясната страна и с неясна фигура от лявата. В горния край на средното поле е разположена хоризонтална ивица, ограничена с две изпъкнали линии отгоре и отдолу. Под нея е оформен линеарен фриз. Под долния край на надписа също има хоризонтална ивица, ограничена от две изпъкнали линии.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ЙОАН ПРЕДТЕЧА“, С. ПЕТКОВО, 1836 Г.

Единият текст, четириредов, е информационен по тематика и е разположен в средното поле:

р. 1: ХРАМЪ СВ. ИОАНЪ ПРЕДТЕЧА

р. 2: С. ПЕТКОВО

р. 3: 1. АПРИЛЪ

р. 4: 1938 Г.

На срещуположната страна е оформен двуредов надпис, чийто горен ред е със сферична (дъговидна) форма и обхваща средното поле от долния до горния край. Хоризонталният ред е разположен в долния край на полето. По тематика надписът е строителен:

р. 1: (сферичен) ИЗРАБ. ДИМИТЪРЪ М. АЛЕКСИЕВЪ

р. 2: ОТЪ – СОФИЯ –

Височина на буквените знаци – 2.5 см, ширина на частите – 0.5 см.

Буквите са в правилни редове, с изключение на тези от сферично разположения текст, и са оформени със серифи.

Височина на камбаната – 78 см, диаметър на отвърстието в долния край – 95 см.

Украса

На нивото на р. 3 от четириредовия надпис, пред текста е оформен медальон с изображение на св. Богородица с Младенеца. В предния край на сферичния надпис е отлят медальон с изображение на светец в лявата ръка с жезъл. В края на четириредовия надпис има изображение на св. Георги, който на кон пронизва с копие змей. На раменния пояс са отлети звезди, а между тях – ангели. Под тези изображения са разположени две изпъкнали раздалечени линии. Долу, на уширението, има 4 звезди.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ПРОРОК ИЛИЯ“, С. ДАВИДКОВО

Има два надписа, разположени в средния пояс на камбаната. Единият е триредов, информационен:

р. 1: ХРАМЪ СВ. ПРОРОКЪ

р. 2: ИЛИЯ С. ДАВИДКОВО

р. 3: АРДИНСКО

На обратната страна е разположен друг триредов надпис, чийто горен ред е със сферична форма. По тематика е строителен:

р. 1: ИЗРАБ. ДИМИТЪРЪ И ...

р. 2: 19 IV 193... Г.

р. 3: ОТЪ – СОФИЯ

Текстът не може добре да се разчете, тъй като достъпът до високо висящата камбана е труден. Буквите са с широки части и със серифи.

Украса

На раменния пояс на камбаната са разположени звезди на равни разстояния една от друга. Под тях са оформени две двойки изпъкнали хоризонтални линии. В средното поле двата надписа са разделени от едната страна с изображение на св. Георги, който на кон пронизва ламя с копие в ръка. От другата страна е оформен медальон с изображение на св. Богородица с Младенеца.

Под надписите и изображенията в средното поле са разположени три изпъкнали хоризонтални линии. На скосената отвесна част в долното поле на камбаната пък изпъкналите линии са две.

Височина на камбаната – 61 см с уши, 55 см – без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 70 см.

История

В края на 30-те години на XX в. давидковци се снабдяват с нова камбана. Тя е дело на майстор от с. Югово, Асеновградско, който я отлива в двора на църквата. За направата на камбаната цялото село дарява пари, медни тави, сахани, калай (Shukerov 2015: 215).

Откриват се и камбани с по два надписа, единият от които е посветителски.
НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В С. ПИСАНИЦА

В средното поле е разположен триредов посветителски надпис, чийто първи ред е със сферична форма:

р. 1: (със сферична форма) НА ХРАМА СВ. БОГОРОДИЦА С : ПИСАНИЦА

р. 2: 26 АВГОСТЪ

р. 3: 1908

Първият ред със сферична форма опира в двата си края до основата на третия ред. Графемите са добре оформени. След съкращение С е поставено двоеточие, като вместо точки са оформени къси хоризонтални линии. Прави впечатление употребата на графема N вместо И. Названието на месец август е в облик, засвидетелстван в старобългарски писмени паметници: $\lambda \text{B} \Gamma \delta$ (SR 1999).

Интерес представлява изписаният облик на селищното име ПИСАНИЦА (Писанци), който засега не се открива в писмени източници. Според Ан. Саламбашев произходът на ойконима се свързва с топоним *Пи́сово* в землището на селото, а той пък – с родово име *Писови* от съседното голямо село Райково. Представителите на рода някога събирали и обработвали *писа* ‘борова смола’ (Salambashev 1976: 46). Според други изследователи селищното име възниква по личното име на първия заселник там *Писю* (Primovski 1973: 174). По родовото име може да е възникнал облик Писанци като название на жителите на селището (напр. название *ряканци* на жителите на с. Ряка, Смолянско, и др.). В свое изследване, посветено на родопските българи, етнографът Ан. Примовски назовава жителите на селото „писанци“: „Земята на писанци е била по-родовита...“ (Primovski 1973: 175). Цифра 2 от изписаната дата 26 е с наклон наляво в горния край и с почти отвесна наклонена греда.

Височина на буквените знаци – 3.5 см; ширина на хастите – 0.4 см.

На нивото на средния ред от триредовия отлят надпис, на срещуположната страна е изписан вкопан едноредов текст:

МАСТ. ГЕО. СТ. АЛЕКСОВЪ ОТЪ С. Г. БРОДИ

Графема Г, съкратена първа част на ойконима Г[ОРНО] БРОДИ, е разположена на горния ред като буквена титла, между графема С. (село) и Б (Броди). Самата графема Б е с елипсовидно уширение в долния край и от лявата страна, като наподобява по контури графема Ф. Някои графема са наклонени наляво в горния край. Други пък са с по-къси отвесни греди и са по-ниски в сравнение със съседните графема.

Височина на камбаната – 56 см с уши, 45 см – без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 54 см.

Украса

Между двата надписа, в средното поле е изобразен светец със скипър в лявата ръка. Фигурата е разположена по цялото вертикално протежение на полето. На раменния пояс на камбаната са оформени 3 еднотипни фигури (медальони) на равно разстояние, които трудно се различават. Следва хоризонтална вкопана ивица, ограничена от двете страни с изпъкнали линии. Под нея е разположен декоративен фриз с растителни мотиви. В долния край на средното поле, при уширението, е оформена ивица от 5 изпъкнали линии.

История

Местните хора помнят, че камбаната е отливана на място в съседство с тесния църковен двор, който днес е частна собственост.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. НИКОЛАЙ ЧУДОТВОРЕЦ“ В С. АРДА

Графичното оформление на камбаната включва два надписа, разположени съответно в горната част на средното поле и в долното поле, на уширението към отвърстието. Едноредовият посветителски надпис в горната част на средното поле е разположен на хоризонтална ивица, оградена отгоре и отдолу с две по-тесни хоризонтални ивици, ограничени от двете страни с изпъкнали линии. Той гласи: НА ХРАМА СВ. НИКОЛАЙ ВЪ С. АРДА. 8 СЕПТЕМВРИ 1923 Г.

Височина на графемите – 2.5 см; ширина на хастите – 0.4 см.

Едноредов надпис, разположен в долното поле на камбаната, на уширението към отвърстието:

КАМБАНОЛЕЯРИ БРАТИЯ Д. АЛЕКСОВИ И СИНОВЕ – СОФИЯ

Височина на графемите – 3.8 см; ширина на хастите – 0.4 см.

Над съюз И от долния надпис е изписано с дребен курсивен шрифт 225 кгр, като текстът е вкопан.

Височина на камбаната 70 см с уши; 57 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край 69 см.

Украса

На раменния пояс на камбаната са оформени на равни отстояния 8 звезди. Под долната хоризонтална ивица, след горния надпис е разположен декоративен фриз с растителни мотиви. В долния край на средното поле е изобразена фигура на светец с книга в лявата ръка и с вдигната дясна ръка за кръстен знак. От двете страни на фигурата, на равни разстояния са разположени два медальона. Под фигурата са оформени три тесни хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали линии отгоре и отдолу. Под долния надпис на уширението също има такава ивица с две изпъкнали линии в краищата.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. НИКОЛА“ В УСТОВО

На камбанното тяло са оформени два надписа, различни по тематика: посветителски и вокативен. Посветителският надпис, който е с отлети букви, е разположен в средното поле. Триредов е, като най-горният ред е със сферична форма:

- р. 1: (сферичен) НА ХРАМА СВ. НИКОЛА ЧУДОТВОРЕЦ
- р. 2: ГР. УСТОВО.
- р. 3: СМОЛЕНСКО.

Отделни думи са изписани с начална главна буква: Никола, Устово, Смоленско. Буквените знаци са добре оформени с уставно писмо. В названието Смоленско се открива преглас $a > e$, характерен за родопските говори (Stoykov 1993: 127).

Под този надпис, в долната част на камбаната, на уширението към отвърстието, е изписана дата 1954 Г.

Височина на буквените знаци – 2.5 см; ширина на хастите – 0.4 см.

На срещуположната страна на надписа, в средното поле, е поставен фирмен щемпел:

- р. 1: (текст по горния овал) КАМБАНОЛЪЯРИ
- р. 2: (текст в средата, хоризонтален) – СОФИЯ –
- р. 3: (текст по долния овал) СТ. Д. АЛЕКСИЕВЪ И С-ВЕ.

В долното поле на камбаната, в началото на уширението към отвърстието, са изписани буквени знаци КГР, т. е. оставено е място да се отбележи тежината на камбаната, както обичайно се прави с вкопан текст, но това не е направено.

На раменния пояс на камбаната е разположен надпис на църковнославянски с инвокативен характер: БЛАГОВЕСТВУИ ЗЕМЛЕ РАДОСТ ВЕЛЮ ХВАЛИТЕ НЕБЕСА БОЖИЮ СЛАВУ.

Същият текст инвокация е поставен на раменния пояс на камбана от катедралната църква „Свето Рождество Богородично“ във Велико Търново: БЛАГОВЪСТВУЙ ЗЕМЛЕ РАДОСТЪ ВЕЛЮ ХВАЛИТЕ НЕБЕСЕ БОЖЮ СЛАВУ (*Izsledvani kambani*⁴). Камбаната от великотърновската църква „Свето Рождество Богородично“, според строителния надпис на нея, е отлята наред с други 4 камбани в гр. Ярославъл (Русия) и е с посвещение от руския император Александър II по повод преминаването на руските войски през р. Дунав на 15.06.1877 г. Тези камбани са дар от руския търговец Порфирий Иванович Олованншиков. Текстът инвокация се открива и на най-голямата камбана от часовниковата кула в с. Горно Броди, Сярско:

БЛАГОВЪСТВУЙ ЗЕМЛЕ РАДОСТЪ ВЕЛИЮ ХВАЛИТЕ НЕБЕСА БОЖИЮ СЛАВУ, наред с още два надписа.

Единият е разположен в средното поле. Триредов е, като текстът на първите два реда е сводест, а на третия ред, разположен в долния край на полето, е хоризонтален.

р. 1: (сводест) ТЖЗИ КАМБАНА ПРЪЛЯТА СЪ ВОЛНИ ПОМОЩИ

р. 2: (сводест) ОТЪ НАСЕЛЕНИЕТО НА ХРАМА СВ. ВМ. ДИМИТРИЕ

р. 3: (хоризонтален) С. ГОРНО БРОДИ 5 МАРТЪ 1912 Г.

Другият надпис, хоризонтален, е разположен в долното поле на камбаната, над отвърстието, и гласи: МАЙСТОРИ КАМБАНОЛЕЯРИ БРАТИЯ ГЕОРГИ И СТОЯНЪ Д. АЛЕКСОВИ (Dautov 2019).

За разлика от текста на камбаната във великотърновската църква този на камбаната от устовската църква има свои отлики: употреба на облик НЕБЕСА вм. НЕБЕСЕ (падежна форма); неизписване на краесловен ер след графема за съгласен звук (РАДОСТ вм. РАДОСТЪ); замяна на графема Ъ с Е и на Й с И (БЛАГОВЕСТВУИ вм. БЛАГОВЪСТВУЙ). В публикацията за камбаната от великотърновската църква липсва снимков материал и не става ясно дали вместо графема Ъ е изписана Ъ, както се чете в текста, или е допусната графична грешка. Що се касае до неизписването на краесловния ер в текста на устовската камбана, вероятно влияние е оказало обстоятелството, че от 1945 г. употребата на краесловни ерове в българската книжовна норма отпада. Но все пак в случая става въпрос за църковнославянски текст. Наличието му и на камбана от часовниковата кула в с. Горно Броди, Сярско, показва, че камбанолелярите Алексови от същото село са имали данни за оформлението на надписи на камбани, отлети в Русия и пренесени в България.

⁴ http://www.math.bas.bg/bells/bell_print.php

Графични особености

Като цяло графемите са добре оформени и симетрично разположени в текста, с редки изключения. Графема А в началната дума БЛАГОВЕСТВУИ е наклонена, като дясната ѝ наклонена греда е вертикална и е долепена до отвесната греда на следващата графема Г. Долните ѝ краища излизат под реда.

Данни за размерите на камбаната: височина с уши – 75 см, без уши – 60 см; диаметър на отвърстието в долния край – 82 см.

Украса

Над надписа на раменния пояс на камбаната, върху кубето, са разположени на равни отстояния осмоъгълни розети. Под надписа е оформена тясна хоризонтална ивица, ограничена от горната и от долната страна с изпъкнали линии. Такава се открива и в долния край на горното поле на камбаната. Под нея е оформен широк фриз с геометрични фигури и растителни орнаменти. В средното поле са разположени иконически изображения на Иисус Христос Вседържител, на св. Никола и на св. Богородица Троеручица, като според някои изследователи последното изображение рядко е включвано в украса на църковни камбани (Mareva 2017: 55). В долното поле на камбаната, на нивото на изписаното съкращение КГР, са поставени на равни отстояния осмоъгълни розети. Под скосението към отвърстието на камбаната в долния край са оформени две изпъкнали хоризонтални линии. Две двойки такива линии са разположени в горния край на долното поле, на границата със средното поле.

Откриват се и камбани с различни по тематична насоченост надписи, чиито текстове са оформени с различни шрифтове.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ГЕОРГИ“ В С. ВЪРБОВО

В горната част на средното поле е разположен в широки хоризонтални ивици, ограничени с изпъкнали отвесни линии в двата края, двуредов строителен надпис:

р. 1: ДЕЛО НА ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ ИЗЪ ОКОЛІЯ
РАЗЛОКЪ

р. 2: ОТЪ СЕЛО БАНСКО

Височина на буквените знаци – 1.8 – 2 см; ширина на хастите – 0.4 см.

В долния край на средното поле, непосредствено над хоризонтално разположена изпъкнала линия, е изписано: ВЪ ПЛОВДИВЪ 1890. Цифрите на годината са с по-едър шрифт.

Буквените знаци са с широки хасти, завършващи със серифи. Добре са оформени. Началните букви на личните и селищните имена са по-големи.

Височина на буквените знаци – 2 см; ширина на хастите – 0.4 см.

В долния край на средния пояс като продължение на надписа с отлети букви има едноредов текст с вкопани букви, оформени с тънки линии в небрежен курсивен шрифт. Буквените знаци са несъразмерни, с различна големина. По тематика текстът е информационен: РУПЧУСКА ОКОЛИЯ С ВЪРБОВО С. В. М ГЕОРГИ.

Диалектни особености: в прилагателно РУПЧУСКА се открива характерната за родопските, като част от източните български говори, редукция $o > y$ (Стойков 1993: 97). Налице е изпускане на съгласен v от наставка *-ов-ска*, което е характерно при изговор на прилагателни, производни от селищни и областни имена в говорите в Централните Родопи: *-уски* вм. *-ов-ски*; *-уска* вм. *-ов-ска* (*райкуски* вм. *райковски*, *устуска* вм. *устовска*, *карлукуски* вм. *карлуковски*, *филибьоска* вм. *филибьовска* (пловдивска) и др.). Засвидетелствано е краесловно обеззвучаване на съгласна $z > k$ в изписаната административна единица РАЗЛОКЪ. Налице е непоследователност при изписването на отделни думи в различните текстове: ОКОЛИЯ в първия текст и ОКОЛИЯ в третия.

Интерес представлява употребата на название *македонец* в съчетанието ДЕЛО НА ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ ИЗЪ ОКОЛИЯ РАЗЛОКЪ. Подобно съчетание се открива в един от надписите на камбана от църквата „Успение на Пресвета Богородица“ в Копривщица, датиран от 1882 г.: ВЪ ПЛОВДИВЪ ДЕЛО НА ЛАЗАРЪ ДИМИТРОВЪ МАКЕДОНЕЦЪ (Mitrinov 2023: 361). Знаино е, че братя Велеганови са родом от с. Банско, Разложко, в етнографската област Македония – част от българската етническа територия. Засега названието е засвидетелствано в едва два надписа на църковни камбани от българските земи. В случая то е употребено като етнографоним (Balkanski 2016).

Височина на камбаната с уши – 58 см, без уши – 38 см; диаметър на отвърстието в долния край – 45 см.

Украса

На раменния пояс е оформен широк линеарен декоративен фриз с растителни мотиви. Под горния двуредов надпис, разположен в горната част на средното поле, е поставен огледален вариант на линеарния фриз с растителни мотиви. По-надолу на три места, на равни отстояния са отлети фигури на херувими.

НАДПИСИ НА КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. НЕДЕЛЯ“ В КВ. „РАЙКОВО“ (СТАРО С. ГОРНО РАЙКОВО) НА ГР. СМОЛЯН

Поставени са два едноредови хоризонтални релефни надписа, които са строителни по характер. Единият е разположен в горния край на средното поле: ИЗРАБОТИЛИ ГЕОРГИ СТ. И СТОЯНЪ Д. АЛЕКСОВЪ ОТЪ СЕЛО ГОРНО БРОДИ СЕРЕСКА ОКОЛИЯ.

Другият е в долния край на средното поле:

НАПРАВЕНА ОТЪ Г. РАЙКОВСКОТО БЪЛГАРСКО НАСЕЛЕНИЕ ЗА
ХРАМЪ НЕДЪЛЯ 1907 ЮНИЙ 12.

Графемите са добре оформени, без серифи. В селищното име Г. РАЙКОВСКОТО е изписана графема И вм. Й.

Височина на буквените знаци от горния надпис – 2 см, ширина на хастите – 0.4 см; височина на графемите от долния надпис – 2.3 см, ширина на хастите – 0.4 см.

Размери на камбаната: височина с уши – 80 см, без уши – 65 см; диаметър на отвърстието в долния край – 77 см.

Украса

На раменния пояс са разположени 4 херувима на равни отстояния. В средния пояс е изобразено Христовото разпятие, поставен е и медальон, чиито елементи не се различават добре. В горния край на средното поле е оформен фриз с растителни мотиви. Долната част на камбанното тяло включва 4 хоризонтални ивици, ограничени отгоре и отдолу с изпъкнали линии. Над надписа в горния край на средното поле е оформена широка хоризонтална ивица, ограничена с изпъкнали линии отгоре и отдолу. А над долния едноредов надпис има хоризонтална ивица от 4 изпъкнали линии.

Подобна комбинация от надписи се среща на някои от камбаните на часовниковата кула в с. Горно Броди, Сярско. На една от камбаните първият надпис включва данни за камбанолеярите: БРАТЯ Д. АЛЕКСОВИ. С. ГОРНО БРОДИ. Вторият надпис е строителен: НАПРАВЕНА ВЪ 1911 Г. 16 ФЕВРУАРИЙ НА ПАРАКЛИСЕ ЖИВОПРИЕМНИЙ ИСТОЧНИКЪ ПРЕСВ. БДЦЪ. На друга камбана единият надпис съдържа данни за местната църковно-училищна община: СЕЛЦКА БЪЛГ. ЧЕРКОВ. УЧИЛИЩНА ОБЩИНА С. Г. БРД 1906 Г. 8 АПРИЛЪ. Вторият пък – за майстора на камбаната: МАСТОР МАРИН СТОЯН АЛЕКСЪ С. Г. БРОДИ (Dautov 2019). Видно е, че съчетанието от различни по тематика текстове, изписани на отделните църковни камбани, дело на майсторите от с. Горно Броди, Сярско, включва разнообразни варианти. Все пак като цяло преобладаващи са строителните текстове.

4. Надписи на щемпели

Както бе отбелязано в началото, на много от камбаните е поставен щемпел. А 12 камбани имат само щемпел без други надписи. Най-многобройни са камбаните с фирмен щемпел, чието графично оформление е:

- р. 1: (текст по горната дъга на овала) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ.
- р. 2: (текст на средния ред, хоризонтален) ИЗРАБОТИЛЪ
- р. 3: (текст по долната дъга на овала) ВЪ ПЛОВДИВЪ

Ширина на щемпела в най-издължената част в хоризонтална плоскост – 11 см; височина в най-високата част във вертикална плоскост – 6.5 см.

Такъв щемпел, без друг надпис, е поставен на 10 камбани от църквите „Св. Богородица“ в Устово – на 2 камбани; „Св. великомъченик Георги“, Рудозем; „Рождество Богородично“, с. Гела; „Св. великомъченик Димитър Солунски“, с. Пещера; „Св. Николай Чудотворец“, с. Арда; „Св. св. Константин и Елена“, с. Момчиловци; „Св. пророк Илия, с. Славейно. На един щемпел, поставен на камбана от църквата „Св. Троица“ в с. Кремене, в средното поле хоризонталният надпис гласи ИЗРАВОТИЛЪ. Надписът на щемпела, поставен на камбана в църквата „Св. Богородица“, с. Широка лъка, е без краесловни ерове.

Данни за техническите характеристики и за украсата на камбаните с поставения характерен щемпел.

КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В УСТОВО

Размери на камбаната: височина с уши – 68 см, без уши – 53 см; диаметър на отвърстието в долния край – 77 см.

Украса

В долния край на раменния пояс са разположени на равни разстояния в хоризонтална плоскост фигури с флорални мотиви. Под тях е оформена ивица, ограничена от горната и от долната страна с дебели изпъкнали линии. Непосредствено под ивицата има два вида фигури с флорални мотиви. В долния край на средното поле е оформен тесен декоративен фриз, изграден от геометрични фигури. Под него следва леко вдлъбната хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с тънки изпъкнали линии. Над долното отвърстие на камбаната има дебела изпъкнала хоризонтална линия.

КАМБАНА 2 ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В УСТОВО

Размери на камбаната: височина с уши – 60 см, без уши – 47 см; диаметър на отвърстието в долния край – 62 см

Украса

На границата между горното и средното поле са разположени три хоризонтални ивици. Горната и долната ивица включват геометрични фигури. В долния край на средното поле е оформена тясна хоризонтална ивица с геометрични фигури. Под нея следва вдлъбната хоризонтална ивица с изпъкнали ограничителни линии от горната и от долната страна.

КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „УСПЕНИЕ БОГОРОДИЧНО“ В С. ШИРОКА ЛЪКА

Размери на камбаната: височина с уши – 66 см, без уши – 55 см.

Украса

На раменния пояс са оформени в хоризонтална плоскост фигури с флорални мотиви. Следва хоризонтална ивица, ограничена от горната и от долната страна с изпъкнали дебели линии. Под нея, вече в горния край на средното поле, са разположени два вида фигури с флорални мотиви. В долния край на средното поле е поставен тесен декоративен фриз с геометрични фигури. Под него следва леко вдлъбната хоризонтална ивица, ограничена в горния край с една, а в долния край с две тънки изпъкнали линии.

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. СВ. КОНСТАНТИН И ЕЛЕНА“ В С. МОМЧИЛОВЦИ

Височина на камбаната – 32 см с уши, 25 см – без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 32.5 см.

Украса

На раменния пояс е оформен линеален фриз. Надолу следва ивица с две хоризонтални изпъкнали линии отгоре и отдолу. В горната част на средното поле също е разположен линеален фриз. В долния край на средното поле, над скосената част, е оформена едноредова украса с геометрични фигури.

История

В инвентарната книга на църквата от 1930 г. е описана една камбана от 1914 г. (Shukerov 2015: 192).

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ПРОРОК ИЛИЯ“ В С. СЛАВЕЙНО

Височина на камбаната с уши – 38 см; диаметър в долния край – 42 см.

Украса

На раменната част на камбаната е оформен линеарен фриз, под него има двойна изпъкнала линия. Следва празно поле и отново линеарен фриз.

История

В инвентарни описи на църквата се споменават две камбани – една от 1898 и една от 1929 г. По спомени първата камбана е донесена на рамене от славеиновски кираджии от Гюмюрджина и вероятно е дар от работещите в града и района му гурбетчии от селото. Пренесена е за пет дни (Shukerov 2015: 206).

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „РОЖДЕСТВО БОГО-РОДИЧНО“ В С. ГЕЛА

Ширина на щемпела в най-издължената част в хоризонтална плоскост – 13 см; височина в най-високата част във вертикална плоскост – 8.5 см.

Височина на камбаната с уши – 51 см, без уши – 41 см; диаметър на отвърстието в долния край – 55 см.

Украса

Горната част на камбанното тяло е разделена от долната с ивица от две изпъкнали хоризонтални линии, раздалечени една от друга. На раменния пояс са оформени отделни фигури с растителни мотиви. В горния край на средното поле, под ивицата от две изпъкнали раздалечени хоризонтални линии, също са оформени няколко вида фигури с растителни мотиви. В долния край на средното поле е разположен декоративен фриз с геометрични фигури, а под него – две изпъкнали хоризонтални линии, раздалечени една от друга.

КАМБАНА ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ДИМИТЪР СОЛУНСКИ“ В С. ПЕЩЕРА

Ширина на щемпела в най-издължената част в хоризонтална плоскост – 11.5 см; височина в най-високата част във вертикална плоскост – 7 см.

Височина на камбаната с уши – 33 см, без уши – 27 см; диаметър на отвърстието в долния край – 38 см.

Украса

На границата между горното и средното поле е оформена хоризонтална ивица, ограничена с изпъкнали линии отгоре и отдолу. От двете страни на ивицата са разположени декоративни фризове с геометрични фигури. В долния край на средното поле също има декоративен фриз с геометрични фигури. Под него е оформена хоризонтална ивица с изпъкнали линии в двата края. Поради липса на камбанария двете църковни камбани са закачени на специално удължени жезла, прикрепени към железен електрически стълб, поставен от западната страна на църквата.

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. НИКОЛАЙ ЧУДОТВОРЕЦ“ В С. АРДА

Височина на камбаната: 50 см с уши и 38 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 55 см.

Украса

В горното поле на камбанното тяло са оформени едри фигури с растителни мотиви. Следва хоризонтална ивица, ограничена отгоре и отдолу с изпъкнали

линии. Под нея, в горния край на средното поле, също са разположени фигури с растителни мотиви. В долния край на средното поле е оформен декоративен фриз с геометрични фигури. Под него има тясна хоризонтална ивица, ограничена отгоре с една, а от долната страна с две изпъкнали линии.

История

През 1927 г., след изграждането на камбанарията, е поставена камбана, изработена от камбанолелярите Георги Алексиев и сина му Димитър в София през 1923 г. По спомени при отливането ѝ са използвани парчета от камбаната на съседното с. Могилица, останали от времето преди помохамеданчването на населението му и съхранявани там като родова реликва. Малката камбана е изработена през 1932 г. от Благо Велеганов от гр. Пловдив (Shukerov 2015: 102).

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕНИК ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ“ В ГР. РУДОЗЕМ

Ширина на щемпела в най-издължената част в хоризонтална плоскост – 12 см; височина в най-високата част във вертикална плоскост – 8 см.

Има следи от хоризонтален едноредов надпис в долния край на средното поле, под щемпела, който поради замърсеност на камбанната повърхност не се разчита.

Украса

На границата между горното и средното камбанно поле е оформена хоризонтална ивица, ограничена от двете страни с изпъкнали линии. Под нея е разположен декоративен фриз с растителни мотиви. В долния край на средното поле има хоризонтална ивица с по една изпъкнала линия в двата края.

Височина на камбаната с уши – 50 см, без уши – 38 см; диаметър на отвърстието в долния край – 53 см.

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. ТРОИЦА“ В С. КРЕМЕНЕ

По оформлението на надписа на щемпела и по украсата камбаната е копие на тази от камбанарията на църквата в с. Пещера, дори с допуснатите правописни грешки:

- р. 1: (текст по горната дъга на овала) БЛАГО ИВ. ВЕЛЕГАНОВЪ
- р. 2: (текст в средата, хоризонтален) ИЗРАВОТИЛЪ
- р. 3: (текст по долната дъга на овала) ВЪ ПЛОВДИВЪ

Налице е правописна грешка в думата ИЗРАВОТИЛЪ, като вместо графема Б е изписана В.

Височина на щемпела в най-високата вертикална част – 9 см; широчина в най-широката хоризонтална част – 13 см. Височина на буквените знаци – 1 см.

Украса

На границата между горното и средното поле е оформена хоризонтална ивица с изпъкнали линии от двата края. От двете страни на ивицата са разположени декоративни фризове с геометрични фигури. В долния край на средното поле също има декоративен фриз с геометрични фигури. Под него е оформена хоризонтална ивица с изпъкнали линии в двата края.

Височина на камбаната с уши – 50 см, без уши – 38 см; диаметър на отвърстието в долния край – 54 см.

История

Според преданието настоящата камбана е пренесена от свещеник Димитър Василев, родом от с. Турян, който изнасял служби в кременската църква. Направена била замяна, като кременската камбана е отнесена в една от църквите на с. Турян заради хубавия звън, който имала, а на нейно място поставили камбана от турянските църкви. Но в писмени източници такива данни не са изнесени (Shukerov 2015: 107).

Както е отбелязано по-горе, същият щемпел в комбинация с друг текст е поставен на камбани от църквите „Св. великомъченик Георги“ в Златоград, „Св. великомъченик Георги“ в гр. Смолян, „Успение Богородично“ в с. Широка лъка.

На две камбани, съответно от църковните храмове „Св. Атанасий Велики“ и „Успение на Света Богородица“ в гр. Чепеларе, е поставен фирмен щемпел, чийто надпис съдържа части, оформени с различен по големина шрифт. За него е характерно наличието на двуредов надпис по горната дъга на овала, ограничен от двете страни със звезди:

р. 1 (текст по горната дъга на овала) ЛЪЯРНИЦА за КАМБАНИ и СВЪЩНИЦИ

р. 2 (текст по горната дъга на овала) ОСНОВАНА ВЪ 1872 г.

р. 3. (текст в средата, хоризонтален) ВЪ г. ПЛОВДИВЪ

р. 4 (текст по долната дъга на овала) Л. Д. ВЕЛЕГАНОВЪ

Налице е различно оформление на графемите в отделните редове на надписа. На р. 1 по овала отгоре графемите са с издължени и по-тънки отвесни греди. На р. 2 по овала отгоре те са по-къси. На р. 3, хоризонтален, графемите са малко по-високи от тези на р. 2, а също са с по-широки хасти. Такова е оформлението им и на р. 4, по овала отдолу, като началните букви Л, Д са по-издължени във вертикална плоскост. Текстът на р. 1 и на р. 4 по овала е разграничен с по една звезда в краищата. Под хоризонталния р. 3, в средата, е поставена звезда, а от двете ѝ страни на отстояние са разположени хоризонтални линии, които завършват с остър връх в отдалечените краища.

Данни за техническите характеристики и за украсата на камбаните с поставения характерен щемпел

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „УСПЕНИЕ НА ПРЕСВЕТА БОГОРОДИЦА“ В ГР. ЧЕПЕЛАРЕ

Височина на камбаната с уши – 60 см, без уши – 45 см; диаметър на отвърстието в долния край – 54 см.

Украса

На раменния пояс е оформен широк декоративен фриз с растителни мотиви. Следват две хоризонтални ивици, ограничени от 3 изпъкнали линии, а под тях, в горната част на средното поле на камбаната, е разположен огледално същият декоративен фриз. В долния край на средното поле, преди уширението, има двойка изпъкнали хоризонтални линии, раздалечени от тясна ивица.

История

В началото храмът е огласяван от желязно клепало, а през 1884 г. е направена дървена звънарница, на която е поставена малка камбана (Shukerov 2015: 185).

КАМБАНА ОТ КАМБАНАРИЯТА НА ЦЪРКВА „СВ. АТАНАСИЙ ВЕЛИКИ“ В ГР. ЧЕПЕЛАРЕ

Височина на камбаната с уши – 60 см, без уши – 50 см; диаметър на отвърстието в долния край – 68 см.

Украса

В долната част на раменния пояс и в горната на средното поле на камбаната са оформени две хоризонтални ивици, ограничени от три изпъкнали хоризонтални линии. Над тази ивица, на раменния пояс, има декоративен фриз с растителни мотиви. Такъв фриз е разположен и под долния край на хоризонталната ивица. В долния край на средното поле също е оформена хоризонтална ивица, в двата края с изпъкнали линии.

Същият щемпел в комбинация с друг текст е поставен на камбана от църквата „Св. Троица“ в с. Гела. Важно е да се отбележи, че щемпелът се открива и на църковни камбани от други краища на българската етническа територия, дело на Лазар Велеганов, които са с по-ранна датировка. Например на камбана от църквата „Св. Николай“ в Копривщица, чийто надпис е с датировка 1910 г. (Mitrinov 2023: 359).

На две камбани от камбанарията на църквата „Св. великомъченик Георги Победоносец“ в гр. Рудозем е поставен еднакъв щемпел на гръцки език. По данни на местни християни камбаните били донесени от Гърция в края на ХХ в. от тогавашния кмет на града. Те са малки и еднотипни по големина: височина 40 см с уши, 31 см без уши; диаметър на отвърстието в долния край – 36.5 см.

Щемпелът, който е с триредов текст, е разположен в средното поле на камбаните:

р. 1: (текст по горната дъга на овала) ΧΥΤΗΡΙΑ

р. 2: (текст в средата, хоризонтален) ΑΦΟΙ.ΤΣΙΤΟΥΡΑ

р. 3: (текст по долната дъга на овала) ΠΕΙΡΑΙΑΣ.

Украса

Горното поле на камбаните е със скосена част и съвсем леко заобляне след това. Средното поле е разделено на две части с три изпъкнали хоризонтални линии. В долната му част е поставен щемпелът. В горната част на равни разстояния са разположени отвесни лаврови клонки. Между клонките има щампи, чиито изображения не се различават добре поради замърсеността на камбанната повърхност. На една от щампите се различава фигура на светец с ореол на главата, който в лявата си ръка държи книга. В долната част на средното поле са разположени на равни разстояния медальони с различни фигури. Средното и долното поле са разграничени от три хоризонтални изпъкнали линии, които са по-дебели от тези в средата на средното поле.

5. Откриват се и надписи на църковни метални клепала, на купели за свето кръщение и др.

НАДПИС НА ЖЕЛЯЗНО КЛЕПАЛО В ЦЪРКВАТА „СВ. ВЕЛИКОМЪЧЕ- НИК ГЕОРГИ ПОБЕДОНОСЕЦ“ В ЗЛАТОГРАД

Клепалото е с продълговата форма с леки уширения в двата края, където има по три кръгли отвора, разположени един под друг във вертикална плоскост. В средата, в самия горен край, на разстояние също са пробити два отвора. На клепалото има вкопани буквени знаци и символи. В средата между двата отвора е оформен кръст, а под него е вкопана буква Λ. Вляво е изобразен тип малтийски кръст. В дясната част на клепалото са вдълбани отделни буквени знаци и цифри. Отгоре се откроява надпис ПАПА. С по-дребен шрифт са изписани букви в горната част на реда Α F Α Π Γ. Вероятно това са инициали на имена на хора, свързани с извършване на богослужението в църквата. Що се касае до съчетанието ПАПА, това е съставка, която се прибавя към името на свещеник със значение на отец, грц. *παπα* (GBR 2004). Така е назоваван християнският свещеник в гръцкия текст на писмо от писмовника, включен в Златоградския сборник – възрожденски писмен паметник от 1852 г. (ZS 2000: 8). Под буквените знаци е изписана дата 1871, като цифрите са оградени с неправи линии от всички страни. Според фасадния надпис, поставен на западната стена на църквата, годината на построяването ѝ е 1871.

Размери: дължина на клепалото – 55 см; широчина в средата – 7.5 см, в двата края – 11 см.

НАДПИС НА МЕТАЛЕН КУПЕЛ ЗА КРЪЩЕНИЕ В ЦЪРКВАТА „СВ. ПАНТЕЛЕЙМОН“ В С. ПРОГЛЕД

Надписът е с вкопани букви, като малките букви са с курсивен шрифт. Някои графемите (главните букви) са с двойни линии, оформящи по-широка хаста. Графемите П, Ц, М и Г са с отвесни греди, оформени от по две вкопани линии. Графема К е с двойна линия само на отвесната греда, а графема У – само с удвоена линия на горната част на дясната наклонена греда, от връзката с лявата наклонена греда. Графема С е с уширение (двойна вкопана линия) на дъговидната извивка във вертикална плоскост. Графема Ю е оформена с двойна линия както на отвесната греда, така и на целия овал. Всички главни букви са със серифи, повечето от които са хоризонтални. Долният край на графема У, както и краищата на двете извити линии на графема К, завършват с топковиден сериф. Хоризонталната греда на графема Г има в края триъгълен сериф. Серифът в горния край на графема С е отвесен, а този в долния край – хоризонтален.

Надписът е разположен в средната част на купела. Триредов е, като всички редове са със сферична форма: първите два реда са с извивка по горния контур на овала, а третият – с извивка по долния контур. Така овалните редове на надписа описват кръг. В средата е оформен кръст.

р. 1: (текст по горния контур на овала) Подарокъ отъ Пловдивската Укр. Постояна Комисия.

р. 2: (текст по горния контур на овала) Церкова Св. Марина. Стамболово

р. 3: (текст по долния контур на овала) 18 Юлий. 1896 Година

Прави впечатление употребата на руската заемка *подарок*, а не на побългарения ѝ вариант *подарък*. Интерес представлява употребата на облик *церкова* за назоваване на църковен храм вместо българското *църква*, *черква*, което е свързано с руското и църковнославянско *церковь* (Fasmer 1987). Ако се приеме, че съкращението Укр. от съчетанието „Укр. Постояна Комисия“ означава Укръжна, т. е. Окръжна, налице е редукция на гласна *о* > *у*, характерна за източните български говори, част от които са и родопските говори (Stoykov 1993: 97). Селищното име Стамболово възниква наред с днешното официално Проглед. Селото е ново. Създадено е от бегълци от с. Долно Дерекъой (дн. с. Соколовци, Смолянско), останало след Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) в границите на Османската империя, които през 1892 г. се преселват на българска територия, където имали имоти. Кръщават селото си на името на тогавашния български министър-председател Стефан Стамболов. Така било вписано в официални документи на Чепеларския общински съвет. Но самият Стефан Стамболов настоял да се запази името Проглед, което също било в употреба (Marinov 1943: 40, 50 – 54).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото проучване, посветено на надписите на църковни камбани в Смолянската духовна околия, дава възможност да бъдат представени този вид епиграфски паметници оттам. Текстовете на камбаните включват интересни данни за отливането на камбаните, за камбанолеярите и за спомоществователите. Датировката им е важна за уточняване на въпроси, свързани с църковното дело в Централните Родопи. Направена е тематична класификация на надписите, разгледани са техните графични особености (употреба на различни шрифтове, оформление на отделни графемии и др.). Обърнато е внимание на граматичните особености в изписаните текстове. Открити са диалектни особености, включени в тях. Важно е да се отбележи, че въпреки отдалечеността от големите български градски центрове като Пловдив, Одрин, Солун, местните българи християни в Ахъчелебийско (дн. Смолянско) се стремят да не изостават в църковното дело и в културно-просветната дейност през Възраждането. Въпреки силното гръцко влияние, упражнявано от Ксантийската митрополия на Гръцката патриаршия, българите християни изографисват своите църкви с кирилски надписи, отливат камбани за своите църкви, които са с кирилски надписи. Само една по-стара камбана е с гръцки надпис, и то от църква в село, което не е важен местен икономически и културен център. В сравнение с надписите на камбани от църквите в Неврокопската епархия, за надписите на камбаните в Ахъчелебийско изкусно оформените текстове в елипсовидна форма са рядкост, но все пак ги има. Важно е да се отбележи, че се откриват и местни камбанолеяри, освен тези от с. Горно Броди, Сярско, и от с. Банско, Разложко, докато в Неврокопско няма такива случаи. Въпреки че не всички камбани бяха проучени, главно поради неполучен достъп до камбанариите на отделни църкви, включените в изследването надписи дават поглед за камбанолеенето в Централните Родопи през втората половина на XIX и през първата половина на XX в. С това се запълва една празнина в досегашните проучвания на църквите и на църковното дело в Централните Родопи (Shukerov 2015).

Литература / References

- Andreychin 1986:** Andreychin, L. *Iz istoriyata na nasheto ezikovo stroitelstvo*. Sofia: Narodna Prosveta. (**Андрейчин 1986:** Андрейчин, Л. *Из историята на нашето езиково строителство*. София: „Народна просвета“.)
- Balkanski 2016:** Balkanski, T., K. Tsankov. *Entsiklopediya na balgarskata onomastika*. Veliko Tarnovo: UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy“. (**Балкански 2016:** Балкански, Т., К. Цанков. *Енциклопедия на българската ономастика*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“.)

- Beloshenkov 2017:** Beloshenkov, D. *Kakie nadpisi nanosyat na kolokola*. <<http://ekaterinarzn.ru/kakie-nadpisi-nanosyat-na-kolokola/>> [16.01.2024] (**Белошенков 2017:** Белошенков, Д. *Какие надписи наносят на колокола*. <<http://ekaterinarzn.ru/kakie-nadpisi-nanosyat-na-kolokola/>> [16.01.2024])
- Dautov 2019:** Dautov, N. Kulata v s. Gorno Brodi (Ano Vrondu). – *Balgarski turist*, № 12. <<https://bg-turist.com/Kulata-v-selo-Gorno-Brodi-Ano-Vrondu>> [11.12.2023] (**Даутов 2019:** Даутов, Н. Кулата в с. Горно Броди (Ано Вронду). – *Български турист*, № 12. <<https://bg-turist.com/Kulata-v-selo-Gorno-Brodi-Ano-Vrondu>> [11.12.2023])
- Dyachenko 1993:** Dyachenko, G. *Polnii cerkovnoslavianskii slovar*. (Reprint). Moskva: Izdatelskii otdel Moskovskogo Patriarhata. (**Дьяченко 1993:** Дьяченко, Г. *Полный церковнославянский словарь*. (Репринт). Москва: Издательский отдел Московского Патриархата.)
- Fasmer 1987:** Fasmer, M. *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka*. T. IV. Moskva: Progres. (**Фасмер 1987:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. IV. Москва: „Прогрес“.)
- GBR 2004:** *Gratsko-balgarski rechnik*. Vtoro preraboteno izdanie. Plovdiv: MAG – 77. (**ГБР 2004:** *Гръцко-български речник*. Второ преработено издание. Пловдив: „МАГ – 77“.)
- Ginevski 2008:** Ginevski, Hr. *Minaloto na Srednite Rodopi. XIX nachaloto na XX vek. Vazrazhdane*. Varna: Universitetsko izdatelstvo na VSU “Chernorizets Hrabar”. (**Гиневски 2008:** Гиневски, Хр. *Миналото на Средните Родопи. XIX началото на XX век. Възраждане*. Варна: Университетско издателство на ВСУ „Черноризец Храбър“.)
- Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Rechnik na lichnite i familni imena u balgarite*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. (**Илчев 1969:** Илчев, Ст. *Речник на личните и фамилни имена у българите*. София: Издателство на БАН.)
- Илиев 1973:** Илиев, Ч. *Selo Zabardo. Istoriya, bit, narodno tvorchestvo*. Sofia: Izdatelstvo na OF. (**Илиев 1973:** Илиев, Ч. *Село Забърдо. История, бит, народно творчество*. София: Издателство на ОФ.)
- Izsledvani kambani** <http://www.math.bas.bg/bells/bell_print.php> [16.01.2024]
- Mareva 2017:** Mareva, T. Kambanite na smolyanskite tzarkvi. – In: *Stopanski i kulturen zivot v Rodopite i Trakiya (XIX – XX v.)*. *Sbornik ot mezhdunarodna nauchna konferentsiya*. Smolyan: Zea-Print, pp. 48 – 62. (**Марева 2017:** Марева, Т. Камбаните на смолянските църкви. – В: *Стопански и културен живот в Родопите и Тракия (XIX – XX в.)*. *Сборник от международна научна конференция*. Смолян: „Зеа-Принт“, с. 48 – 62.)
- Marinov 1943:** Marinov, P. *Petdeset godini Progled. Yubileyno izdanie*. Sofia: Pechatnitsa “Hr. G. Danov”. (**Маринов 1943:** Маринов, П. *Петдесет години Прогледъ. Юбилейно издание*. София: Печатница „Хр. Г. Данов“.)
- Mitrinov 2022:** Mitrinov, G., N. Dautov. Nadpisi na kambani ot tsarkvi v Nevrokopska eparhiya – tsenni epigrafski pametnitsi ot kraja na XIX i nachaloto na XX vek. – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, XXXV, pp. 257 – 287. (**Митринов 2022:** Митринов, Г., Н. Даутов. Надписите на камбани от църкви в Неврокопска епархия – ценни

- эпиграфски паметници от края на XIX и началото на XX век. – *Известия на Института за български език*, XXXV, с. 257 – 287.)
- Mitrinov 2023:** Mitrinov, G., Sv. Muhova. Nadpisite na kambani ot tsarkvite v Koprivshtitsa. – In: *Da popitate Vladko Murdarov. Tekstove, posveteni na 75-godishninata na ezikoveda i prevodacha prof. d.f.n. Vladko Murdarov*. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, pp. 356 – 367. (**Митринов 2023:** Митринов, Г., Св. Мухова. Надписите на камбани от църквите в Копривщица. – В: *Да попитаме Владко Мурдаров. Текстове, посветени на 75-годишнината на езиковедата и преводача проф. д.ф.н. Владко Мурдаров*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 356 – 367.)
- Primovski 1973:** Primovski, An. *Bit i kultura na rodopskite balgari. Materialna kultura*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. (**Примовски 1973:** Примовски, Ан. *Бит и култура на родопските българи. Материална култура*. София: Издателство на БАН.)
- Rodopski 1887:** Rodopski, S. M. *Portret na gratskoto fenersko duhovenstvo i kovarnitya mu dela protiv balgaritya v Rodopite*. Plovdiv: Tsentralna pechatnitsa na Ed. Dione. (**Родопски 1887:** Родопски, С. М. *Портретъ на гръцкото фенерско духовенство и коварният му дѣла противъ българитя въ Родопитя*. Пловдивъ: Централна печатница на Ед. Дионне.)
- Salambashev 1976:** Salambashev, An. *Mestnite imena v Smolyansko*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. (**Саламбашев 1976:** Саламбашев, Ан. *Местните имена в Смолянско*. София: Издателство на БАН.)
- Shukerov 2015:** Shukerov, P., I. Patev, D. Mihaylov. *Zemyata gleda nebeto. Hora i pravoslavni hramove v Srednite Rodopi*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. (**Шукеров 2015:** Шукеров, П., И. Патов, Д. Михайлов. *Земята гледа небето. Хора и православни храмове в Средните Родопи*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.)
- SR 1999:** *Starobalgarski rechnik*. Т. 1, А – Н. Sofia: Izdatelstvo “Valentin Trayanov”. (**СР 1999:** *Старобългарски речник*. Т. 1, А – Н. София: Издателство „Валентин Траянов“.)
- Stoykov 1993:** Stoykov, St. *Balgarska dialektologiya*. Pod redaktsiyata na Maksim Sl. Mladenov. Sofia: Izdatelstvo na BAN. (**Стойков 1993:** Стойков, Ст. *Българска диалектология*. Под редакцията на Максим Сл. Младенов. София: Издателство на БАН.)
- TBR 2009:** *Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo “Riva”. (**ТБР 2009:** *Академичен турско-български речник*. Велико Търново: Издателство „Рива“.)
- Todorov 1999:** Todorov, T., A. Pechilkov, A. Karamandzhukov. *Chokmanovo, Minalo*. Т. 1. Sofia: Kushavaliiev i sie. (**Тодоров 1999:** Тодоров, Т., А., Речников, А. Караманджуков. *Чокманово. Минало*. Т. 1. София: Кушавалиев и сие.)
- Ushev 2022:** Ushev, E. Pred 24 may. Kambanite ot starata tsarkva sashto imat svoya istoriya. – *Zlatogradski vestnik*, 23.05.2022. (**Ушев 2022:** Ушев, Е. Пред 24 май. Камбаните от старата църква също имат своя история. – *Златоградски вестник*, 23.05.2022 г.)
- Yakutin 2019:** Yakutin, Y. *Kolokolnoe delo v Rossii vo vtoroi polovine XVIII – nachale XX veka. Istoriko-hoziaystvennyi obzor*. <<https://www.ideg.ru/images/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%202019/kolokol.pdf>>

[16.01.2024] (**Якутин 2019**: Якутин, Ю. *Колокольное дело в России во второй половине XVIII – начале XX века. Историко-хозяйственный обзор.* <<https://www.ideg.ru/images/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%202019/kolokol.pdf>> [16.01.2024])

ZS 2000: *Zlatogradski sbornik. Pismen vazrozhdenski pametnik ot sredata na XIX vek (1852 g.) i fototipno prilozhenie.* Sofia: Makedonia Pres. (**ЗС 2000**: *Златоградски сборник. Писмен възрожденски паметник от средата на XIX век (1852 г.) и фототипно приложение.* София: „Македония прес“.) <<https://www.ideg.ru/images/%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B8%202019/kolokol.pdf>> [16.01.2024]

Георги Митринов
Институт за български език
Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“, 52, бл. 17
София, 1113, България
g_mitrinov@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-0047-3276>

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod Blvd., bl. 17
Sofia, 1113, Bulgaria
g_mitrinov@abv.bg
<https://orcid.org/0000-0002-0047-3276>

Надпис на камбана от църквата Св. Теодор Стратилат, кв. Райково

*Надпис на камбана от църквата Св. Теодор Стратилат,
кв. Райково (2)*

Надпис на камбана от църквата Успение Богородично , с. Турян

Надпис на камбана от църквата Успение Богородично, Златоград

Надпис на камбана от църквата Успение Богородично, с. Широка лъка

църквата Св. Георги в Златоград